

Krejčí, Pavel

Písemnictví slovanského jihu v 16. až 18./19. století

In: Krejčí, Pavel. *Přehled vývoje jihoslovanských spisovných jazyků (od 9. do počátku 19. století)*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 78-111

ISBN 978-80-210-6914-5; ISBN 978-80-210-6917-6 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130753>

Access Date: 27. 03. 2025

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

7. Písemnictví slovanského jihu v 16. až 18./19. století

Počátky standardizace moderních jihoslovanských spisovných jazyků. Damaskiny; Paisij Chilendarski, Sofronij Vračanski a jejich pokračovatelé. Ruskoslovanský a slavenosrbský jazyk; Gavril Stefanović Venclović, Zaharije Orfelin, Jovan Rajić, Dositej Obradović.

Renesance, baroko, reformace a protireformace u Chorvatů a Slovinců; ozaljský literární okruh; standardizace kajkavské a ikavskoštokavské chorvatštiny, mluvnické a slovníkové příručky; Bartol Kašić, Juraj Križanić, Pavao Ritter Vitezović, Matija Petar Katančić, Andrija Kačić Miošić; Primož Trubar, Adam Bohorič, Marko Pohlin

§ 7.1. Charakteristika období

Nástup novověku zastihl jihoslovanský prostor v dosti rozdílném postavení.

§ 7.1.1. Ohnisko slovanské knižní vzdělanosti – **bulharské země** – se od konce 14. století ocitlo pod osmanskou nadvládou a písemnictví v bulharštině (nebo církevní slovanštině) bylo oproti plodnému období vrcholného středověku značně utlumeno. Přežívalo především v pravoslavných duchovních centrech – kláštorech jak v samotném Bulharsku, tak i na Svaté hoře. Spisovná bulharština (představovaná církevní slovanštinou trnovského typu) přestala plnit svou společenskou funkci, neboť jazykem státní administrativy se stala turečtina a jazykem ortodoxní (pravoslavné) křesťanské církve

se na celém území osmanské říše stala řečtina. Společenské funkce církevní slovanštiny se tak omezily pouze na sféru náboženskou, a to ještě v rámci nižšího duchovenstva. Nadnářeční běžně mluvený útvar bulharštiny dosud nevznikl, neboť k tomu nebyly vhodné společensko-ekonomické podmínky. Venkovský i maloměstský lid se ve své každodenní vzájemné komunikaci domlouval dialektem příslušné oblasti a kdo se chtěl prosadit ve vyšších patrech společenského žebříčku nebo kupříkladu v obchodování či jiném druhu podnikání, musel zákonitě ovládat řečtinu a turečtinu. Teprve ve druhé polovině 18. století se objevují první známky národního sebeuvědomování (**Paisij Chilendarski** a jeho *Historie slovanskobulharská*, 1762) a také tíhnutí k nadnářečnímu jazykovému útvaru, který by v budoucnu dokázal stmelit různé nářeční oblasti zamýšleného moderního bulharského národa (jazyk děl **Sofronije Vračanského**, **Joakima Kärčovského**, **Kirila Pejčinoviče**). Bulharské země neměly tradiční kulturní, politické a společenské městské centrum, jež by přirozeně „produkovalo“ intelektuálně zdatné jedince, kteří by stáli v čele takových modernizačních snah, ani vyspělé městské obyvatelstvo, které by bylo nositelem národních a národně sjednocovacích myšlenek, proto nepřekvapí, že první vlna v tomto smyslu přichází ze západních bulharských oblastí a Makedonie a z hlediska sociálního z prostředí pravoslavného duchovenstva. Tato skutečnost je dána působením jihoslovanských (srbských a bulharských) mnichů na Svaté hoře (Athosu), která se nachází na jihu Makedonie na poloostrově Chalkidiki. Jih a jihozápad jihoslovanského prostoru (tedy dnešní západní Bulharsko a Makedonie) tak měl k národněbuditelským myšlenkám blíže než jihoslovanský východ (tedy dnešní střední a východní Bulharsko) díky oživeným obchodním kontaktům s habsburskou monarchií, ale třeba i díky pozdější blízkosti k Řecku a Srbsku, tedy k prvním státním útvarům, které se dokázaly v první třetině 19. století vymanit z osmanského područí (ze západních teritorií pocházejí **Paisij Chilendarski**, **Neofit Rilski** /oba Bansko/, **Joakim Kärčovski** /Kičevsko/ a **Kiril Pejčinovič** /Tetovsko/, z východních **Sofronij Vračanski** a **Petăr Beron** /oba Kotel/).

§ 7.1.2. Podobně na tom byly i **srbské země** a větší část **chorvatských zemí**, které se do osmanského područí dostávaly postupně v průběhu 15. století. Středisky písемnictví i tam byly především kláštery – v Srbsku pravoslavné, v Bosně především františkánské. Zatímco v pravoslavném kulturně-náboženském prostoru se jako spisovný jazyk používala i nadále srbská redakce církevní slovanštiny (srbskoslovanský jazyk), v Bosně postupně vykrytalizoval jazyk vycházející z nejrozšířenějšího bosenského nářečí (ikavsko-štokavského). Pro pás jaderského pobřeží, tedy přímořskou Dalmácií a v jejím rámci především administrativně samostatnou jednotku – dubrovnickou republiku

(tj. Republiku sv. Vlacha), však období 16. a 17. století znamená nebývalý rozkvět literární činnosti, který čerpal z kulturní studnice italské (ba co víc – v podstatě byl přímo její součástí), takže evropská renesance a poté i baroko našly na Balkánském poloostrově úrodnou půdu právě v Dubrovníku a Dalmácii. Z hlediska historických událostí bylo 16. století ve znamení mnoha válečných střetů a v jejich důsledku také masových migrací, což způsobilo změnu etnicko-religiozní a také nářeční situace v jihoslovanském prostředí. Nejvýraznější změny přinesla migrační vlna štokavsky hovořícího obyvatelstva na sever a západ. Důsledkem této migrace byl mj. ústup kajkavského, ale především čakavského živilu na západ, tj. zmenšení původních kajkavských a čakavských teritorií a naopak zvětšení štokavského území, odchod mnoha čakavců na sever (Burgenland/Gradišće a dnešní rakousko-maďarské pomezí, jižní Morava a jihozápadní Slovensko) a rovněž promíchání různých štokavských nářečí navzájem (především v Bosně a Slavonii).

§ 7.1.2.1. Památky nejen středověkého, ale i pozdějšího písemnictví **srbského** (legendy, epicko-historické texty, kroniky apod.) jsou stále psány srbskou redakcí církevní slovanštiny. Podobně jako je tomu v bulharském prostoru, i v srbském je ale tento spisovný jazyk obohacován řadou srbských nářečních prvků, v závislosti na oblasti, kde se takové kulturně-náboženské ohnisko nachází. Mezníkem nejen pro dějiny srbského národa, ale i pro srbské písemnictví bylo osmanské obléhání Vídně (1683 až 1699) uzavřené mírem ve Sremských Karlovcích a tzv. velká stěhování Srbů (велике сеобе). První proběhlo pod vedením pečského patriarchy **Arsenije III. Čarnojeviće** v roce 1690 (z centrálních a jižních oblastí Srbska, včetně Kosova a Metohije se tehdy do habsburské monarchie přestěhovalo asi 60–70 tisíc osob). Po další rakousko-turecké válce 1737 až 1739 a bělehradském míru, který znamenal návrat hranice obou říší na Sávu a Dunaj, se z obav před osmanskou odplatou za podporu Habsburkům vydala v roce 1740 do Uher pod vedením dalšího pečského patriarchy **Arsenije IV. Jovanoviće Šakabenty** další vlna Srbů, jejich počet však byl již mnohem nižší. Tyto velké přesuny obyvatel směrem na sever a severozápad (Banát, Bačka, Baranja, Srem, Slavonie, Vojenská hranice) způsobily výraznou změnu etnické a náboženské mapy Balkánu – do jižních opuštěných oblastí přišli Albánci, tj. muslimský živel, naproti tomu pravoslavní Srbové výrazně změnili etnickou mapu katolických chorvatských zemí a katolických jižních Uher (dnešní Vojvodiny). Srbská kulturní střediska se ze starých oblastí Rašky a Kosova přenesla na sever (vedle osmanského Bělehradu jako střediska pašalíku se novými centry mimo osmanskou říši staly Nový Sad a Sremské Karlovce /Novi Sad, Sremski Karlovci/), kde se tak přirozeně vytvořilo nové srbské kulturně-politické a náboženské těžiště. Navzdory mnohým politickým ústrkům, zákazům či příkazům ze strany Záhřebu, Pešti

i Vídně měli uherští Srbové v rámci habsburské monarchie mnohem lepší podmínky pro svůj národní a kulturní rozvoj, než srbští poddaní osmanského sultána. To vše hrálo důležitou roli i pro další osudy spisovného jazyka Srbů v 18. a v 19. století.

§ 7.1.2.2. Politické rozkouskování **chorvatských** zemí (různé části se ocitly pod nadvládou osmanské říše, habsburské říše a benátské republiky, Dubrovník s okolím tvořil samostatnou dubrovnickou republiku) způsobilo, že každé z chorvatských nářečních území si postupně vybuodovalo své písemnictví, svou literaturu. Specifická nářeční situace způsobená historicko-politickými okolnostmi také vedla k rozšíření nejrůznějších smíšených (hybridních) typů písemnictví, z nichž nejznámější je tvorba tzv. ozaljského literárního okruhu během 17. století.⁵² Došlo ke zformování dvou regionálních literárně-jazykových komplexů: severozápadního a jihovýchodního. Koncem 15. a především během 16. a 17. století se v Dubrovniku a dalších dalmátských městských centrech rozvinula bohatá renesanční a později barokní literatura. Ta dubrovnická měla štokavský charakter, díla ze severnějších částí Dalmácie vycházela z čakavštiny. Období dubrovnické renesance se nazývá zlatým věkem chorvatské literatury. K nejdůležitějším autorům dubrovnické „líhne“ patří **Šiško Menčetić**, **Đore Držić** a **Marin Držić**, z období baroka pak **Junije Palmotić** a především **Ivan Gundulić**, z čakavské literatury stojí za zmínku **Marko Marulić**, **Hanibal Lucić** nebo **Petar Zoranić**. Kajkavská literatura na severozápadu dnešního chorvatského etnického prostoru se výrazněji projevuje až v 17. století v dílech představitelů chorvatských šlechtických rodů **Petra Zrinského** a **Frana Krsta Frankopana** (ta jsou však z nářečního hlediska spíše hybridního charakteru) nebo v náboženských textech **Juraje Habeliće**. Po dubrovnické renesanční a barokní literatuře představují pokračování štokavské tvorby díla **Filipa Grabovce** a **Andriji Kačić Miošiće**, kteří psali vlasteneckou epiku podle vzoru lidových epických písní, a to ikavskou štokavštinou. Ve Slavonii se v té době rozvíjí ikavskoštokavská tvorba v kruzích chorvatských jezuitů a františkánů (**Matija Petar Katančić**, **Antun Kanižlić**, **Matija Antun Reljković** aj.), která se opírá o starší ikavskočakavskou a ikavskoštokavskou tvorbu a tvoří jistou lidovější protiváhu vysoké ijekavskoštokavské literatuře Dubrovniku.

52 Relevantní mimolingvistické okolnosti popisuje polská slavistka **Barbara Oczkova** (2010, s. 188) takto: „Vojenská krajina byla obydlená především čakavskými a štokavskými ikavci (tzv. *Bunjevci*), avšak na její severní hranici žili též kajkavci ekavci a na její východní hranici, rozprostření po celém území uskockých a vlašských [tj. především srbskojazyčných – pozn. PK] osad, usadili se štokavci ijekavci. Jazyková situace Vojenské krajiny s mozaikou všech tří hlavních dialektů reprezentovaných několika podtypy umožnila rozšíření prvků štokavského nářečí.“

§ 7.1.3. V 16. století se navíc poprvé probouzí literární činnost ve **slovinských zemích**, což je spojeno s reformačním hnutím v římskokatolické církvi. Na rozdíl od italského, tedy západního vlivu na dubrovnicko-dalmátskou renesanční a barokní literaturu přichází reformace k alpským Slovanům, tj. předkům moderních Slovinců z německých zemí, tedy ze severu. Reformační hnutí zasáhlo i Chorvatsko, avšak jak u Slovinců, tak i u Chorvatů nakonec neuspělo, v obou zemích proběhla úspěšná rekatolizace. Význam pro vývoj jazyka měla však reformace značný.

§ 7.2. VÝVOJ V BULHARSKÝCH ZEMÍCH

§ 7.2.1. Bulharské písemnictví opětovně nabírá na síle až během 17. století v podobě tzv. **damaskinů** – sborníků nábožensko-naučné literatury psaných jazykem srozumitelným běžnému nevzdělanému lidu. Zpočátku šlo o překlad rozsáhlého spisu Řeka **Damaskinós Stoudítis** (†1577) **Poklad** (Βιβλιον ονομαζομενον Θησαυρός [Biblion onomazomenon Thisavrós], ±1558, tiskem vyšel v Benátkách až 1630), který obsahoval 36 životů a poučení a byl napsán novořeckým jazykem. Později byl tento text stále více doplňován a rozšiřován o vlastní myšlenky tvůrců těchto sborníků. Nejstarší damaskiny se objevují už na konci 16. století v Makedonii, což souvisí s koncentrací literární činnosti právě v této oblasti, podporované existencí ochridského arcibiskupství, které používá církevněslovanskou spisovnou normu srbské redakce, jež se prosazovala už v době vidinského carství. Po likvidaci bulharské státnosti a po rozšíření vlivu ochridského arcibiskupství na východ vliv srbské redakce především v západních bulharských oblastech ještě více posílil. První, tzv. **makedonský překlad Pokladu** učinil biskup **Grigorij Pelagonijski Prilepski** ještě koncem 16. století v klášteře sv. Trojice na Athosu, jazyk jeho překladu je poměrně konzervativní; jde o tradiční spisovný jazyk té doby, jakousi směs bulharské a srbské redakce církevní slovanštiny. V dalších překladech, které bychom mohli označit spíše za adaptace, dochází ke snižování počtu kapitol a díky samotné řecké předloze, v níž autor neváhá používat prvky mluveného jazyka, se i bulharští překladatelé stále více osmělují porušovat spisovnou normu prvky mluveného jazyka oblasti, z níž pocházejí. Můžeme však hovořit stále spíše jen o tendenci, elementech, nikoliv o celkové změně charakteru jazyka damaskinů. V 17. století se jazyk výrazně mění – mnozí tzv. damaskináři (дамаскинари) totiž pociťují potřebu uplatnit lidovou bulharštinu výrazněji, než tomu bylo doposud. Existují však i tací, kteří se naopak drží jazyka prvních damaskinů. V první polovině 17. století se objevuje „překlad“ starších damaskinů do novobulharského běžně mluveného jazyka. Poměrně rychle se šíří, přepisuje a vytlačuje starší překlady. Koncem 17. století se objevuje druhý novobulharský překlad. Archaické

překlady pocházely např. z Rilského kláštera (*Drinovův sborník* /Дринов сборник/ ze 16. století), modernizované tvořil v 17. století tzv. srednogorský okruh (např. *Protopopinský damaskin* /Протопопински дамаскин/, *Koprivštický damaskin* /Копривщенски дамаскин/, *Lublaňský damaskin* /Люблянски дамаскин/ aj.). I damaskiny psané novobulharsky ještě nebyly zcela prosty vlivu starší literární tradice. To bylo způsobeno jednak slovanskou bází textu, kterou je damaskinář veden, jednak církevněslovanskou literární tradicí, v jejímž duchu jsou damaskináři vychovávaní a vzdělávaní. Tak např. v jednom a téže damaskinu můžou koexistovat novější *умирам* i starší *умирають*, novější *хвалять* i starší *хвалят*, novější formy substantiv s určitým členem a starší bez členu, tu a tam lze narazit na infinitivní formu slovesa nebo pozůstatek pádového tvaru u podstatného jména. Damaskiny se píší fakticky až do poloviny 19. století. Nemůžeme je ale vnímat jako další, navazující článek ve vývoji moderního bulharského jazyka v tom smyslu, že by nahradily církevní slovanštinu, tak tomu nebylo. Církevní slovanština (srbské či srbsko-bulharské, později ruské redakce) nadále plnila svoji funkci v náboženské literatuře pro vzdělané duchovenstvo, kdežto smyslem damaskinů bylo přinášet poučné čtivo pro běžné obyvatelstvo, pro které by církevněslovanský jazyk byl obtížně srozumitelný. Mluvená bulharština od 16. století má už totiž novobulharský (analytický) charakter, takže se výrazně liší od syntetické struktury církevní slovanštiny s jejím archaickým lexikem. Damaskinská literární produkce je důležitým předstupněm pro pozdější afirmaci novobulharského jazyka jako spisovného.

§ 7.2.2. V 17. století došlo zásluhou bulharského katolického autora a biskupa nikopolského **Filipa STANISLAVOVA** (±1608–1674) k vydání první bulharské tištěné knihy – jednalo se o sborník modliteb *Abagar* (Абагаръ, lat. *Abagarus*, 1651 v Římě). Jazyk tzv. modlitebníku-amuletu je církevní slovanština s výraznou příměsí chorvatštiny („lingua illyrica“) a také s prvky novobulharskými. Pozoruhodnou památkou z jihozápadního cípu jihoslovanského etnického areálu z přelomu 18. a 19. století je *Čtyřjazyčný slovník* řeckého učenice arumunského původu **Daniila MOSKOPOLSKÉHO** (Λεξικόν τετραγλόσσον [Lexikón tetraglósson], 1794, 1802). Byl vydán v Moskopoli⁵³ a obsahuje vybranou řeckou, románskou, bulharskou a albánskou slovní zásobu (v tomto pořadí). Cílem této slovníkové příručky bylo přesvědčit mluvčí neřeckých, tj. dle něho „barbarských“ jazyků na území Makedonie, aby přešli na řečtinu, a tím de facto pořečtit tři „barbarská“ makedonská (tj. v Makedonii žijící)

53 Dnes Voskopojë, jihovýchodní Albánie.

etnika: Bulhary, Albánce a Arumuny. Vzhledem k tomu, že bulharština byla v Daniilově slovníku reprezentovaná slovní zásobou převzatou z bitolských a ochridských nářečí, má tento slovník své místo i v historii makedonského spisovného jazyka. Románská část zase vychází z místních arumunských dialektů.

§ 7.2.3. Počátky koncepce moderního bulharského národa a novobulharský jazyk (aneb od Paisije k Beronovi)

Vědomá péče o bulharský jazyk jako zamýšlený jazyk národní – a tím i druhá a poslední fáze novobulharského období – však přichází až s národněbuditelskou prací jeromonacha **Paisije CHILENDARSKÉHO** (1722–1773, původem ze západobulharského města Bansko, v Pirinské Makedonii) *Historie slovanskobulharská* (Исторія славѣноболгарская, 1762). Dílo otce Paisije bylo po napsání nesčetněkrát opisováno, první opis provedl už v roce 1765 (a poté ještě 1781) jeho bezprostřední pokračovatel **Sofronij Vračanski** (viz dále). Od damaskinů se *Historie* liší především obsahově – je v ní přítomen již vlastenecký patos, který damaskinům do té doby chyběl (což je přirozené – jejich účelem bylo totiž něco jiného). Jazyk *Historie* v porovnání s damaskiny je výrazově bohatší, avšak typologicky jsou některé pozdní damaskiny přece jen více novobulharské než ona. Komplexně vzato však právě Paisijovou *Historií* začíná poslední fáze dlouhodobé a strastiplné cesty bulharského národního jazyka od podoby představující směsici církevní slovanštiny s četnými rusismy, srbismy a výrazy z běžně mluvené bulharštiny k současné podobě bulharského spisovného jazyka jako celonárodního dorozumivacího prostředku moderního bulharského národa. Dalšími autory, jejichž díla se dají chápat jako přelomová, jsou:

- sv. **Sofronij VRAČANSKI** (1739–1813, vl. jm. Stojko VLADISLAVOV, pop původem z východobulharského města Kotel), jenž je mj. autorem vlastního životopisu nazvaného *Život a strádání hříšného Sofronije* (Житие и страда́ния грѣшнаго Софронія, 1805), ale též kompilace z řeckých překladů a vlastních úvah *Sváteční kázání* (Күριαкодрόμιο сиречь Недѣлникъ. Поучение, 1806), což je první novobulharská tištěná kniha vydaná ve valašském městě Râmnicu, dnes Râmnicu Vâlcea; její jazyk se již dá nazvat národním, třebaže ještě obsahoval značné množství církevněslovanských elementů,⁵⁴
- **Joakim KÄRČOVSKI** (1750–1820, původem z Kičevska, ve Vardarské Makedonii),

54 Jazyk **Sofronije** obsahoval elementy církevněslovanské (человек, кров, учение книжное), východobulharské (няколко, досаждам, ходили), západobulharské (тража, бриша, поишле) i turecké (ортаци, касаба, душманин) – viz též např. smíšené užívání jak východních, tak i západních forem určitého členu (градът х градо) (Попов, 1985, s. 49).

z jehož pera je několik děl, např. *Pověst o strašlivém druhém příchodu Kristovu* (Повѣсть ради страшнаго и втораго пришествія Христова, 1814), *Zázraky přesvaté Bohorodice* (Чудеса пресвѣтыя Богородицы, 1817) nebo *Rozličná poučná vyprávění* (Различна поучителна наставленія, 1819),

- **Kiril PEJČINOVIČ** (1770–1845, původem z Tetovska, ve Vardarské Makedonii), který napsal dvě knihy – *Zrcadlo* (Книга сия зовома Огледало, 1816) vytištěné v Budíně a *Útěcha hříšným* (Книга глаголема Оутѣшеніе грѣшнымъ, 1831), která byla vytištěna v Soluni až roku 1840,⁵⁵

- ale především **Petār BERON** (1799–1871, původem rovněž z východobulharského Kotelu) a jeho *Slabikář s rozličnými ponaučenými* známý též jako tzv. *rybí slabikář* (Буквар с различни поучения /Рибен буквар/, 1824), který znamená definitivní rozchod Bulharů s církevněslovanskou tradicí. Značná část národních buditelů konce 18. a první poloviny 19. století byla z řad pravoslavných duchovních (kromě výše uvedené čtveřice též **Neofit Rilski** nebo **Neofit Bozveli**), jako první výrazná osobnost se této tradici vymyká právě neobyčejně vzdělaný lékař a encyklopedista **Beron**.

§ 7.3. VÝVOJ V SRBSKÝCH ZEMÍCH

§ 7.3.1. Srbskoslovanské období (poslední fáze); račanská literární škola

V 15. až 17. století se v srbském prostředí daří letopisům a kronikám. Inspirací pro pisatele těchto textů byly bezpochyby byzantské kroniky. Nejčastěji se zpracovávaly dějiny srbské státnosti počínaje vládou Stefana Nemanji. Kromě nejstaršího *letopisu Koporinjského* (1453), o němž jsme se zmínili výše v § 6.4.4.3., se dodnes zachovaly ještě další čtyři, které vznikly do roku 1650: *Pečský* (Пеѣки летопис), *Studenický* (Студенички летопис), *Cetinjský* (Цетињски летопис) a *Vrchobreznický letopis* (Врхобрезнички летопис). Jejich jazyk je srbskoslovanský. Z mladší doby, přibližně do 18. století, se zachovalo mnohem více letopisných památek (A. Milanović /2004, s. 63/ uvádí 42). Z jazykového hlediska jsou zajímavé tím, že všeobecné části jsou psané srbskoslovanským jazykem, kdežto novější pasáže přidané zjevně za účelem popisu novějších událostí, jsou už napsány v místním dialektu. Za všechny uveďme *Dorpatský letopis* (Дорпатски летопис) z konce 17. století. Jedna z posledních památek psaných

55 Texty **Kärčovského** i **Pejčinoviče** mají obsahově blíže spíše k damaskinům než k uvědomělým vlasteneckým apelům **Paisijovým**. Pro vývoj bulharského jazyka je ale významné, že jejich jazyk se nedrží jen příslušného rodného dialektu, nýbrž zahrnuje kromě očekávaných církevněslovanských prvků i jevy východobulharské, což se projevuje např. v akcentuaci nebo lexiku, čili je tu zřejmé jisté zárodečné směřování k nějaké celobulharské národní podobě spisovného jazyka (viz Popov, 1985, s. 57–59).

srbskoslovanským jazykem je úzce spjatá s probíhající velkou vídeňskou válkou. Během ní byl rakouskými úřady kvůli stykům s Ruskem a svým aktivním postojům k srbské otázce v Uhrách zajat politik, diplomat a spisovatel hrabě **Đorđe BRANKOVIĆ** (1645–1711, narozený v transylvánské části Uher, údajný potomek středověkého srbského šlechtického rodu Brankovićů). V zajetí v Chebu poté napsal historiografické dílo *Kroniky slovanskosrbské* (Хроніки слов'яносербські), které tvoří pět knih napsaných ve vězení v období let 1689 až 1711, tedy až do autorovy smrti. Jeho kronika obsahuje řadu elementů církevní slovanštiny ruské redakce a rovněž ojedinělé latinské konstrukce. Srbská redakce církevní slovanštiny se udržovala i po přesídlení Srbů do Uher. V tomto smyslu je důležité pokračování činnosti tzv. **račanské literární (opisovačské) školy**, jejíž členové poté, co během stěhování Srbů opustili klášter Rača (na řece Drině), našli nové útočiště v Szentendré (srb. Sentandreja, město tvořící dnes severní předměstí Budapešti). Nejznámějším představitelem této školy byl žák **Kiprijana Račanina**, kazatel, jeromonach **Gavril Stefanović VENCLOVIĆ** (±1680–1749). Tvořil především v první polovině 18. století, je autorem řady sborníků, překladů a opisů, jako kazatel obcházel srbské usedlíky hlavně v uherských lokalitách mezi Budínem a Vídní – kromě Szentendré také Ráb (Győr), Ostřihom (Esztergom) nebo Komárno (Komárom), psal *besedy* pravoslavným věřícím v jižních Uhrách, a to čistým lidovým jazykem, avšak s církevněslovanskými prvky, čímž si mezi lidem získal značnou popularitu. Jeho tvorba v srbském lidovém jazyce byla i obranou proti pronikání katolicismu mezi srbské přesídlence, neboť katolická propaganda byla šířena rovněž lidovým jazykem, Venclović se tudíž uchýlil ke stejným metodám. Významné Venclovićovo dílo, které však zůstalo jen v rukopisu, je *Meč duchovní* (Мач духовни, 1736). Je to vlastně překlad stejnojmenného díla ruského kazatele a spisovatele, arcibiskupa černigovského **Lazara Baranoviče**, který je napsán v lidovém jazyce.⁵⁶ Funkce jazyka u **Vencloviće** je podobná jako u bulharských damaskinů, **Kärčovského** nebo **Pejčinoviče**. Pro lidový jazyk se rozhodl z čistě praktických důvodů, nesnažil se o nějaké vytváření spisovné normy či nahrazování srbskoslovanského jazyka jiným idiomem. Z hlediska věcí budoucích stojí za pozornost, že z šesti písmen, které **Vuk Stefanović Karadžić** použil ve své normě nové spisovné srbštiny z roku 1818, u Vencloviće najdeme hned tři: **h**, **h̑** a **u** (pro [č], [ď] a [dž]), třebaže jsou ale spíše řídkým jevem. Z dalších jeho pravopisných inovací lze zmínit používání apostrofu namísto **ь** jako příznak měkkosti *l*, *n* (л', н'). **G. S. Venclović** je pozoruhodný zjev v dějinách srbského písemnictví hned ze dvou důvodů – je totiž zřejmě jediný zástupce čisté srbské diglosie (psal jak čistým lidovým jazykem, tak i spisovným srbskoslovanským – v závislosti na funkci svého textu)

56 Obsahuje řadu turcismů (*гајтан, калабалук, пенџер* aj.), hungarismů (*варош, феишпан, фела* aj.) nebo germanismů (*биртхауз, панџир, фришкост* aj.) (Milanović, 2004, s. 64).

a třebaže tvořil v první polovině 18. století, tedy přibližně 200 až 250 let po první srbské tištěné knize, jeho texty zůstaly všechny v rukopisech, takže se dá předpokládat, že pozdější významní představitelé reformy srbského spisovného jazyka (**D. Obradović**, **V. S. Karadžić**) jeho texty neznali (Milanović, 2004, s. 64).

§ 7.3.2. Ruskoslovanské období

Srbové se po přesídlení do Uher ocitli bez duchovní a kulturní opory a silně pociťovali tlak Vídně na přijetí lidového jazyka nebo latinky, a dále katolicismu nebo aspoň uniatské víry. Uherští Srbové neměli svá gymnázia ani tiskárny (srov. výše případ Vencloviće), nemohli duchovně konkurovat jezuitským knihám. Proto se bělehradsko-karlovecký metropolita **Mojsej Petrović** obrátil na ruského cara **Petra I. Velikého** o pomoc – žádal jej o knihy a učitele. Car a ruský pravoslavný synod reagoval zasláním potřebné bohoslužebné literatury a roku 1726 mezi uherské Srby přišel učitel **Maksim Suvorov**, jenž v Sremských Karlovcích otevírá *slovanskou školu* (1726 až 1730). S sebou mj. přináší desítky kusů církevněslovanské mluvnice M. Smotrického (vyd. z r. 1721), slovníku slovansko-řecko-latinského F. Polikarpova (vyd. z r. 1704) a také Prokopovičův slabikář (vyd. z r. 1722), vytištěný znovu pro Srby r. 1726. Všechny tyto publikace jsou v církevní slovanštině pozdní ruské redakce. V roce 1733 přichází mezi uherské Srby další skupina učitelů v čele s **Emanuelem Kozačinským** a zakládá tzv. *latinskou školu* (1733 až 1737). Řada absolventů těchto škol poté pokračuje ve svém vzdělání v Rusku, takže nepřekvapí, že z těchto škol vyšli noví vzdělanci šířící tento nový spisovný jazyk, označovaný v srbské jazykovědě tradičně jako *ruskoslovanský* (рускословенски језик) dále do administrativy, kultury atd., do odborné literatury i beletrie (**Jovan Rajić**, například). Ruskoslovanský jazyk se mezi vzdělanými Srby stává spisovnou normou. V roce 1755 nechal metropolita **Pavle Nenadović** vydat nově gramatiku **Meletije Smotrického**, přičemž adjektivum *ruský* v ní všude nahradil slovem *srbský* (Milanović, 2004, s. 80). To představovalo symbolickou tečku za srbskoslovanským jazykem, neboť církevněslovanský jazyk tím u Srbů získal definitivně podobu ruskou. Napětí na poli náboženském skončilo v roce 1781 císařským vyhlášením svobody vyznání, v roce 1791 byla Srbům přiznána i politická práva. Ruskoslovanský jazyk měl geneticky stejný charakter jako srbskoslovanský jazyk (staroslověnština určité etnické redakce), avšak Srbové tuto skutečnost netušili, měli za to, že se jedná o čistý staroslověnský jazyk, což ulehčovalo šíření nového spisovného útvaru v domnění, že se jeho užíváním Srbové vracejí ke svým kořenům (viz tamtéž). Některé ruské rysy, které byly příliš vzdálené srbským fonetickým zvyklostem, Srbové vůbec nepřijali (např. ruské přízvukování, **ы** [y], **щ** [šč], **ѣ** [f] aj.), na což si metropolitovi stěžoval už sám Suvorov. Srbové museli přijmout ruskou podobu cyrilice, navíc

postupně přecházeli k tzv. občanské azbuce (graždance). Ta se v Srbsku poprvé objevila u **Zaharije Stefanoviće ORFELINA** (1726–1785) (*Krasopis* /Калиграфія/, 1759, *Slabikář* /Букварь/, 1767, *Předpisy* /Прописи/, 1776). Od poslední čtvrtiny 18. století je pozice občanské cyrilice ve školství i ve společnosti ustálená, užívání staré, tedy církevní cyrilice je omezeno už jen na církevní sféru a na individuální rozhodnutí jednotlivců mimo církve. Rakouská vláda se snažila cyrilici úplně odstranit a donutit Srby, aby přijali latinku. S tím souvisel i zákaz používat církevní slovanštinu ve školách, neboť se jednalo o „neužitečný a mrtvý jazyk“ (tamtéž, s. 84). Preferována byla latinka a lidový jazyk. První dílo světského charakteru v ruskoslovanském jazyce je **Erbovník (Stematografia)** kaligrafa a spisovatele bulharského původu **Christofora ŽEFARoviče** (?–1753) (Στεματογραφία, 1741 ve Vídni). Jde o překlad z latiny stejnojmenného díla **Pavla Rittera Vitezoviće**. Dalšími významnými tvůrci používajícími ruskoslovanský jazyk byli **Jovan Rajić**, **Zaharije Orfelin** nebo **Pavle Julinac**. Mluvnické příručky nového spisovného jazyka připravili **Stefan Vujanovski** a **Avram Mrazović**. U mnoha autorů se vyskytuje míchání jazyků, tak např. **Orfelinova** báseň *Pláč Srbska* (Плач Србији, 1762–3) je napsaná lidovou srbštinou. Tři až čtyři jazykové kódy (ruskoslovanský, slavenosrbský, lidový srbský a spisovný ruský) z různých důvodů a při různých příležitostech střídali jak **Orfelin**, tak i **Jovan RAJIĆ** (1726–1801) – lidovým jazykem napsal poému *Boj draka s orly* (Бой змая са орлови, 1791), naproti tomu rusky zase historiografické dílo *Dějiny různých slovanských národů, především Bulharů, Chorvatů a Srbů* (Исторія разныхъ славенскихъ народовъ, наипаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ, 1795). Koncem 18. století ruskoslovanský jazyk z užívání mizí, je nahrazen srozumitelnějším, a proto široce přijatelnějším slavenosrbským jazykem, který se mezitím vyvinul z ruskoslovanského jazyka jeho směřováním se starým srbskoslovanským jazykem a také pronikáním živých srbských, ale třeba i ruských prvků. Generální inspektor srbských škol v habsburské monarchii, filolog **Teodor Janković Mirijevski**, srovnáním tří „dialektů“ (církevního, tj. ruskoslovanského jazyka, občanského, tj. raného slavenosrbského jazyka a lidového, tj. srbského národního jazyka) navrhuje v roce 1782 kompromisně přijmout „občanský jazyk“, tedy slavenosrbský.

Na tomto místě nabízíme stručné srovnání všech tří konkurenčních jazykových útvarů (v transkripci dle současné srbské pravopisné normy – viz Milanović, 2004, s. 87):

Ruskoslovanský jazyk:

Блажени јесте, јегда поносјат Вам и изженут и рекут всјак зол глагол на ви лжуште мене ради.

Slavenosrbský jazyk:

Блажени јесте кога вас гонити и на вас хулу и всјако зло мене ради ложно

говорити буду.

Srbský lidový jazyk:

Блажени сте ви, које буду мене ради гонили и на вас хулу и свако зло лажно говорили.

S ohledem na vídeňskou snahu odstranit ze škol církevní cyrilici **Mirijevski** doporučoval, aby se ve školách spolu se slavenosrbským jazykem používala občanská cyrilice (tamtéž, s. 86n.). Osud ruské redakce církevní slovanštiny ve funkci srbského spisovného jazyka tak byl zpečetěn, dodnes však plní funkci liturgického jazyka v srbské pravoslavné církvi.

§ 7.3.2.1. Spolu s ruskoslovanským jazykem v srbském prostředí určitou dobu koexistoval též **ruský jazyk**. Používal se hlavně pro tvorbu odborných textů – převážně historických a biografických. Rusky psali některá svá odborná díla nejen již vícekrát výše zmínění **Orfelin** a **Rajić**, ale třeba i černohorský vladyka **Vasilije Petrović** (*Dějiny Černé Hory* /История о Черной Горе/, 1754) nebo dlouholetý srbský diplomat působící v Moskvě **Pavle Julinac** (*Stručný úvod do dějin a původu slovanskosrbského národa* /Краткое введение в историю происхождения славеносербского народа/, 1765). Stejně jako ruskoslovanský jazyk se však ani ruština mezi Srby neudržela příliš dlouho a v 19. století se už v písemném projevu Srbů nepoužívá.

§ 7.3.3. Slavenosrbské období

Srbizací ruskoslovanského jazyka dochází k postupnému vytvoření nového jazykového útvaru nazvaného **slavenosrbský jazyk** (славеносербски nebo též славеносрпски језик). Poprvé se tento termín objevuje v názvu časopisu *Slavenosrbské listy* (Славено-Сербскій Магазинъ), který založil a v Benátkách roku 1768 vydal **Zaharije ORFELIN**. Přestože první číslo časopisu bylo zároveň poslední, je význam tohoto počínu značný. Články v něm uveřejněné byly ještě psány čtyřmi různými jazykovými útvary – především ruskoslovanským jazykem, ale také rusky, slavenosrbsky a lidovou srbštinou. Velmi důležitá byla Orfelinova předmluva, v níž autor mj. poukazuje na to, že univerzální jazyky, jako byla např. latina, v Evropě ustupují a své místo přenechávají národním jazykům. To je pro něj vzor i pro další směr vývoje srbské jazykové situace – doporučuje širokou srbizací nesrozumitelných slov, přestože si je vědom, že na počátku ještě nebude možné opírat se o pevně danou normu. To je také příčina toho, že slavenosrbský jazyk v podstatě žádnou normu nikdy neměl – jeho uživatelé oscilovali mezi výraznou přítomností ruských a ruskoslovanských elementů a výrazným vlivem

jazykových prvků běžné mluvy vojvodinských Srbů. Mezi těmito póly se nacházela pestrá paleta dalších možností. Norma slavenosrbského jazyka se do určité míry ustálila až počátkem 19. století a v běžné písemné komunikaci zcela vytlačila ruskoslovanský jazyk, s výjimkou srbské pravoslavné církve. Pravopisná norma se jen málo lišila od ruskoslovanské normy, jeho charakter byl etymologický nebo též morfonologický (na rozdíl od současného srbského foneticko-fonologického pravopisu). První výrazný reformátor slavenosrbské cyrilice byl **Sava MRKALJ** (1783–1833), polyglot a jeden z nejvdělanějších Srbů své doby. Své návrhy předložil v útlé brožurce nazvané *Tučnost širokého jeru neboli Prosetí azbuky* (Сало дебелого ера либо Азбукопротрес, 1810). Napsal ji církevní cyrilicí a navrhuje zrušit 15 zbytečných znaků. 26 pak ponechává, z toho Ъ pouze pro signalizaci měkkosti: **ДЪ, ТЪ, НЪ, ЛЪ**. Hlásku [j] navrhuje označovat písmenem **І**. Poslední stránky své brožury **Mrkalj** už píše navrženým pravopisem, aby demonstroval jednoduchost svého návrhu, a uzavírá ji slovy: „*Ode dneška každý náš pravopis tomuto podléhá pravidlu: Piš jak mluviš.*“⁵⁷ **Mrkalje** lze právem považovat za prvního velkého reformátora srbské cyrilice. **Jernej Kopitar** (viz dále § 7.5.2.) jeho reformu přivítal a **Vuku Karadžićovi** doporučoval, aby tiskl právě Mrkaljovou cyrilicí, což Vuk také učinil (Milanović, 2004, s. 101). Proti takovýmto pravopisným reformám byl však metropolita karlovecko-bělehradský **Stefan Stratimirović**, nejvyšší církevní autorita pro uherské Srby, neboť v nich spatřoval podrážování srbské tradice a ohrožení důležitých kulturně-politických vazeb s Ruskem. Na rakouských úřadech si nakonec vymohl zákaz Mrkaljovy azbuky. **Mrkalj** tlaku částečně ustoupil (především z osobních důvodů – vstoupil totiž do řeholního řádu) a v roce 1817 publikoval v *Srbských novinách* (Новине Србске) článek *Palinodie neboli Obrana širokého jeru* (Палинодија либо Обрана дебелого њ), v němž do značné míry relativizuje svůj původní postoj k této literě.

Dalším z reformátorů té doby byl Mrkaljův vrstevník **Pavle SOLARIĆ** (1779–1821). V jeho *Slabikári slovanském trojzbučném* (Букварь славенскій тризбучный, 1812) se opět objevuje teze „*jak se kde mluví, tak se i píše, a co je napsáno, to se tak i čte*“.⁵⁸

Pozdější ustálená podoba slavenosrbského pravopisu by se mohla ilustrovat na textech **Jovana Hadžiće**, čelného činitele Matice srbské (zal. 1826) a redaktora jejího časopisu, *Letopisu Matice srbské*.

Zatímco **Hadžić** představuje v dějinách srbského písemnictví konzervativní proud hájící slavenosrbský pravopis, mnozí jiní intelektuálové a spisovatelé naopak inklinují k jazyku národa, k lidové srbštině. Přední místo v tomto proudu patří **Dositeji OBRADOVIĆOVI** (1739/42/44–1811, vl. jm. Dimitrije OBRADOVIĆ, Dositej je

57 „От данас све наше правописане под ово долази начало: Пиши како што говориш.“ (Mrkalj, 2010, s. 18).

58 „Гдѣ, како говорисе, тако пишесе, и како е написано, тако читасе.“ (Milanović, 2004, s. 101).

řeholní jméno), srbskému spisovateli, osvícenci a reformátorovi, jenž se snažil propojit kulturní rozvoj Srbů s vývojem v západní Evropě. Jeho díla *Život a dobrodružství* (Животъ и приключенія, 1783), *Rady zdravého rozumu* (Совети здраваго разума, 1784) nebo *Bajky* (Басне, 1788) znamenají otevření nové cesty v jazyce srbské literatury, neboť jsou napsaná v lidovém jazyce, kterým Dositej překonal i své předchůdce **Orfelina** a **Rajiće**. Svě filozofické a teologické texty však naplnil mnohem větším množstvím ruskoslovanských výrazů, aby tak dosáhl potřebné myšlenkové abstrakce vyjadřování, které by mu prostá srbsčina té doby neumožnila. Přes všechnu názorovou pokrokovost se však Dositej nikdy zcela neoprostil od vlivu církevní slovanštiny.

Vedle Dositeje se ke spisovatelům souhlasícím s myšlenkou prosazení lidového jazyka řadili i **Avram Mrazović**, **Jovan Muškatirović**, **Emanuil Janković** a jiní. Naproti tomu spisovatelé, kteří se drželi slavenosrbské tradice, byli **Jovan Sterija Popović**, **Milovan Vidaković**, **Sava Mrkalj**, **Pavle Solarić**, **Jovan Hadžić**, **Atanasije Stojković** a mnoho dalších, kteří působili na přelomu 18. a 19. století. Je však třeba mít na zřeteli, že hranice mezi lidovou srbsčinou a slavenosrbským jazykem se postupně stále více rozostřovala a ztrácela.

§ 7.4. VÝVOJ V CHORVATSKÝCH ZEMÍCH

§ 7.4.1. JIHOVÝCHODNÍ LITERÁRNÍ KOMPLEX

§ 7.4.1.1. Literatura psaná lidovým jazykem vydala svůj první plod už na přelomu 15. a 16. století. Obě díla vytvořil **Marko MARULIĆ** (též Marko MARULIĆ SPLIČANIN, 1450–1524), jedna z nejvýznamnějších osobností chorvatské literatury vůbec. *Od následování Ježíšova* (Od naslidovanja Isukarstova, 1500) je překladová próza napsaná ikavskočakavskou stylizací spisovného jazyka. Epos *Judita* (1501) psaný rovněž ikavskočakavsky už představuje originální básnické dílo, skutečný počátek chorvatské literatury psané lidovým (národním) jazykem. Tvorba dalších autorů té doby (16. století), kteří pocházejí z Hvaru (např. **Hanibal Lucić**), je postavena rovněž na čakavském základu, avšak obsahuje již mnohem více štokavských prvků. Spisovatelé tzv. zadarského okruhu (**Petar Zoranić**, **Barne Karnarutić** aj.) používají také čakavskou stylizaci, svým jazykem však propojují čakavský sever s čakavským jihem. Hlavní přínos renesanční literatury jihovýchodního literárně-jazykového komplexu spočívá pro vývoj spisovného jazyka Chorvatů v tom, že jednotlivá teritoriální nářečí (ve své nejvyšší, interdialektické rovině) se stávají bází literární stylizace. **M. Moguš** (2009, s. 71) v této literatuře spatřuje zárodek pozdějšího jazykového standardu.

§ 7.4.1.2. Počátek 17. století je pro dějiny chorvatského jazyka významný vydáním mluvnické příručky, která je chorvatskou jazykovědou vnímaná jako první gramatika chorvatského jazyka vůbec. Jmenuje se *Základy jazyka ilyrského ve dvou knihách* (Institutionum linguae illyricae libri duo, 1604 v Římě) a jejím autorem je jezuita původem z čakavskojazyčného ostrova Pag **Bartol KAŠIĆ** (též Bartholomaeus CASSIUS, 1575–1650). Příručka byla připravena na objednávku generála Tovaryšstva Ježíšova **Claudia Aquavivy** (jenž tak reagoval na jazykovou zprávu jezuity **Martina Temperici** z r. 1582, že na Balkáně se od Slovinska po Bulharsko hovoří stejným jazykem), aby posloužila k misijním účelům připravovaným pro Balkán (Oczkova, 2010, s. 192, Banac, 1991, s. 42). Gramatika opisuje jazyk, který byl běžný v literárních stylizacích založených na štokavské i čakavské bázi; Kašić často paralelně uvádí dubletní čakavské a štokavské formy, např. *ča* i *što* „co“, *zač* i *zašto* „proč“, *bil* i *bio* „byl“, *ljubil* i *ljubio* „miloval“, *Gpl. vrimen* i *vrimena* „časů“ *Ipl. golubimi* i *golubima* „holuby“ atd. (Moguš, 2009, s. 89). Společnou oběma nářečním bázím je ikavská střednice za jať, kterou Kašić důsledně dodržoval. Stejně tak dobře zaznamenává starý trojčlenný systém přízvuků, který je zjevně čakavský (sám totiž z čakavského prostředí pocházel). Příručka byla určena pro misionářskou činnost v oblasti nově nazývané dle starého antického vzoru jako *Ilýrie*. Ilýrie zahrnovala Dalmácii, užší Chorvatsko, Slavonii a Bosnu a označení *ilyrský jazyk* (ilirski jezik, lingua illyrica) se používalo pro pojmenování slovanského jazyka těch území v latinsky psaných jazykových příručkách (slovnících, mluvnících, překladech...), kdežto v příručkách psaných jinak než latinsky se užívalo pojmenování *slovanský jazyk* (slovenski jezik),⁵⁹ které označovalo i jazyk veškerého cyrilometodějského a rovněž chorvatskohlaholského písemnictví (viz Moguš, 2009, s. 86n.). Lingvonymum *ilyrský jazyk* se udrželo až do poloviny 19. století, kdy bylo postupně nahrazeno lingvonymem *chorvatský jazyk*; urychlení tohoto procesu změny ustáleného pojmenování jistě napomohl i úřední zákaz pojmenování *ilyrský* z roku 1843. Upřednostnění štokavské stylizace je patrné v pozdějších Kašićových pracích, jako jsou překlad *Bible* (rkp. 1625, tiskem až 1999) a *Římský rituál* (Rimski ritual, 1640). S ohledem na cílovou skupinu obyvatel (dalmátské vnitrozemí, Bosna) a doporučení Akademie pro ilyrský jazyk,⁶⁰ že misijní jazyk musí být nejběžnější, nejsrozumitelnější, *lingua communis*, byly tyto texty psány štokavskou stylizací, tedy „bosenským jazykem“, jak ji Kašić nazval, „*abych mnoha lidem vyhověl*“; „*ale kde já napíšu što nebo šta, nebráním Dalmatinci, aby řekl ča, a tak*

59 Adjektivum *slovenski* obsahuje ikavskou střednici za jať, neznamená tedy „slovenský“ v dnešním českém významu, ale „slovanský“.

60 Založena v Římě roku 1599, aby vychovávala a jazykově vzdělávala protireformační misionáře (Oczkova, 2010, s. 192).

i u dalších slov, která nebudou zaznamenaná podle zvyklostí jeho města nebo obce, každý svým způsobem vyslovit písmeno leckteré může dle svého obyčeje.“⁶¹ Ke Kašičově gramatice se vracely i pozdější generace chorvatských lexikografů a tvůrců mluvnických příruček (např. **J. Mikalja**, **A. Della Bella**, **F. M. Appendini**, **V. Babukić**, **A. Mažuranić**), takže jeho *Institutiones* jsou považovány za základní kámen moderní chorvatské jazykové standardizace.

§ 7.4.1.3. Čakavská jazyková stylizace během 17. a v první polovině 18. století postupně ustupovala, autoři z čakavských nářečních oblastí se stále více přikláněli ke štokavské ikavské stylizaci. Ikavská štokavština se tak koncem 17. a na počátku 18. století stala obecně přijatým spisovným útvarem většiny bývalých čakavských literárních center, a to třeba i takových, jakým byl Marulićův Split (Moguš, 2009, s. 105). Vliv ikavské štokavštiny v literární produkci byl též patrný na území Makarského přímoří, území kolem řeky Neretvy a Cetiny a dále rozsáhlém území západní Bosny a Slavonie (prostor, na němž působili františkáni Bosny Stříbrné). Právě bosenští františkáni měli rozhodující vliv na upevňování jednotného ikavskoštokavského stylu od Jadranu až po Slavonii. Jejich jednoduchý, v pravdě lidový jazyk kontrastoval s uměleckou vytríbeností jazyka Dubrovníku a dalších jihochorvatských center.

§ 7.4.1.4. Štokavská jazyková stylizace našla v 17. století svou oporu a umělecky vyvrcholila právě v literární tvorbě Dubrovníku, konkrétně v dílech **Ivana Gunduliće**, **Ivana Buniće Vučice**, **Junije Palmotiće** a později ještě **Ignjata Đurđeviče**. Jejich spisovatelská činnost ale v zásadě upevňovala ijekavskou formu štokavského jazyka.

V 18. století pokračuje literární tvorba štokavského charakteru v Dubrovníku a rovněž v Bosně. Nové proudy se ale objevují v Dalmácii a Slavonii. Úloha Dubrovníku však postupně slábne, neboť po smrti **I. Đurđeviče** (1737) už není nikdo, kdo by v tradici slovansky psané literatury pokračoval. Rozvíjí se hlavně latinsky psaná tvorba. Dubrovník se však ocitá i v hospodářské a politické krizi, až v roce 1808 svou samostatnost nadobro ztrácí (stává se nakrátko součástí Napoleonem vytvořených Ilyrských provincií a poté, od 1814, je připojen k habsburské monarchii). Jistá krize ijekavskoštokavského písennictví však umožňuje rozkvet ikavskoštokavské lidové tvorby, a to na celém teritoriu, kde se tímto nářečním útvarem hovoří (Dalmácie, Bosna, Slavonie).

61 (...) „da bi mnogima ugodio“; „Ali gdi ja upišem *što*, ili *šta*, ne branim Dalmatinu da ne reče *ča*, ter tako u inih ričih, koje ne budu upisane načinom sfoga grada, ili mesta, sfak na sfaj način navrnuvši slovo kojegodir po sfjoj običaji.“ (Banac, 1991, s. 42n.)

§ 7.4.1.5. Františkáni v Bosně pokračují v tom, co začal už **M. Divković** v 17. století (viz výše § 6.6.) a po něm rozvíjel **S. M. Margitić** (viz dále § 7.4.3.). Populární tvorba má charakter ikavskoštokavský, ale je psaná už latinkou. Takto můžeme uvést např. **Toma Babiće, Nikolu Lašvanina, Jerolima Filipoviće, Ivana Franja Jukiće** a mnohé další. S tradicí bosenské literatury je úzce spjata činnost dalmátských františkánů **Filipa Grabovce** a **Andriji Kačić Miošiće**. **Filip GRABOVAC** (1697/8–1749) je autor první pro běžný lid stylizované historie jižních Slovanů *Květ vyprávění národa a jazyka ilyrského neboli chorvatského* (Czuijt razgouora naroda i jezika illiričkoga aliti aruackoga, 1747), za niž byl benátskými úřady uvězněn a dílo bylo zničeno. Za povšimnutí u **Grabovce** stojí obsahové ztotožňování adjektiv *ilyrský* a *chorvatský*. Mladší z dvojice dalmátských františkánů **Andrija KAČIĆ MIOŠIĆ** (1704–1760) a jeho *Příjemná vyprávění národa slovanského* (Razgovor ugodni naroda slovinskoga, 1756, výrazně rozšířen 1759) dosáhli mezi lidem nesmírné popularity, jeho *Razgovor ugodni* se vnímal jako lidový breviář a dosáhl několika desítek vydání. U svých čtenářů pomáhal rozvíjet národní vědomí a estetické cítění. K psaní v lidovém jazyce inspiroval **Dositeje Obradoviće** (viz výše § 7.3.3.) a **Vuka S. Karadžiće** zase k tomu, aby vydal sbírku srbské lidové slovesnosti (Oczkova, 2010, s. 213). Jazykem obou Dalmatinců byl jejich místní ikavskoštokavský dialekt, ovšem s novoštokavskými změnami (např. ztráta hlásky [h] nebo koncovka Gpl. -a).

§ 7.4.1.6. Literární tvorbu ve Slavonii lze charakterizovat jako ikavskoštokavskou – bylo to dáno jednak tím, že i jižní (posávský) slavonský dialekt má tento charakter (je ovšem z hlediska nářečního vývoje archaický, staroštokavský), jednak bezprostředním kontaktem s tradicí a vlivem ikavskoštokavské tvorby bosenských františkánů. To, že se i slavonští tvůrci z jiných nářečních oblastí přikláněli k tomuto nadregionálnímu útvaru, svědčí podle Oczkové (2010, s. 214) o tom, že se Slavonci vědomě snažili o vytváření nadnářeční jazykové normy. Nejdůležitějšími osobnostmi v tomto smyslu byli **Antun Kanižlić, Matija Antun Reljković** a **Matija Petar Katančić**. Jezuita **Antun KANIŽLIĆ** (1699–1777), autor řady věroučných textů, ale také jazykovědných rozprav a úvah, napomohl změně chápání exolingvonyma *ilyrský* (*illyricus*); zatímco v latinských textech stále ještě neslo široký význam „jihoslovanský“, **Kanižlić** adjektivum *ilirički* uváděl zároveň s endolingvonymy *slovenski, slavonski* nebo *naš jezik*. V jeho podání tak byla lingvonyma *ilirički* nebo *ilirijanski* sjednocujícími, nadřazenými, ale oproti původnímu významu již zúženými synonymy k do té doby používaným a ustáleným pojmenováním *slovenski, horvatski* (u kajkavců), *hrvatski* (u čakavců) a *slovenski* (v Dubrovniku) (viz tamtéž). **Matija Antun RELJKOVIĆ** (též kajkavsky nepalatalizovaně RELKOVIĆ, 1732–1798), povoláním voják, psal svá literární díla podobným jazykem jako Kanižlić,

jeho norma však byla dosti neustálená. **Matija Petar KATANČIĆ** (1750–1825) byl františkánský básník, polyglot a polyhistor. Do ikavské štokavštiny přeložil kompletní *Bibli* (1817, tiskem však až po jeho smrti 1831 ve Vídni),⁶² souběžně s překladem vytvářel *etymologický slovník* (Pravoslovník, lat. *Etymologicon illyricum*), který však stihl jen do hesla *svemoguch*.

§ 7.4.1.7. V 18. století zaznamenáváme už poměrně plodnou tvorbu jazykových příruček. Vedle lexikografické tradice, která fakticky začíná už v 16. století (viz dále § 7.4.4.), vydaly chorvatské země ve sledovaném období obdobně úctyhodné množství gramaticky zaměřené literatury. Počínaje ikavskou čakavsko-štokavskou mluvnicí **B. Kašiče** (viz výše) přes gramatický popis hybridní variety chorvatštiny **J. Križaniće** (viz dále § 7.4.2.6.) se dostáváme k pozdějším gramatikám s původem slavonským, bosenským, dalmátským a dubrovnickým. Některé popisovaly mluvnickou strukturu konkrétního dialektu, jiné zpracovávaly spíše určitý nadnářeční útvar:

- první bosenskou gramatiku latinsko-ilyrskou (Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata, 1712 a 1745 v Benátkách) připravil **Tomo BABIĆ**;
- druhou, která nese název *Gramatika latinsko-ilyrská* (Grammatica latino-illyrica ex Emanuelis, 1713 v Benátkách, poté ještě 1742 a 1781) vytvořil **Lovro ŠITOVIĆ LJUBUŠAK**. V ní se poprvé objevuje koncovka Gpl. *-ah* odpovídající tradici bosenské a slavonské literatury, která se ale stane jablkem sváru v době ilyrismu a po něm;
- první slavonský popis mluvnice jazyka ilyrského byl součástí tematicky pestré jazykové příručky *Od všeho trošku...* (Svaschta pomallo – illiti Kratko sloxenyne immenah i ricsih ù illyrski i nyemacski jezik, 1761 v Magdeburku, podruhé 1766 v Opavě),⁶³ kterou v zajetí během sedmileté války připravil **Blaž TADIJANOVIĆ**;
- autorem druhé slavonské gramatiky, *Nové slavonské a německé mluvnice* (Nova slavonska i nimacska grammatika, něm. *Neue Slavonisch und Deutsche Grammatik*, 1767 v Záhřebu, 1774 a 1789 ve Vídni), je **Matija Antun RELJKOVIĆ**. Oba zastávají puristické postoje v tom smyslu, že přejímky z cizích jazyků chápou jako nežádoucí a nabádají k jejich odstraňování (**Tadijanović** mj. razí zásadu „piš tak, jak mluvíš“),⁶⁴ ke gramatické normě se ale **Reljković** staví spíše liberálně, když nechce být

62 Katančičův překlad *Písma svatého* vlastně nebyl nikdy přijat, neboť se ocitl „ve špatný čas na špatném místě“ – v době jeho vydání už totiž ikavskoštokavská varieta ztratila na důležitosti, jelikož chorvatské země se tehdy nacházely ve znamení ilyrského hnutí, které preferovalo ijekavskou štokavštinu.

63 V chorvatských pramenech i odborné literatuře se prakticky výhradně vyskytuje nesprávné pojmenování *Tropava* nebo *Troppava*, což je slavizovaná podoba německého jména Opavy *Troppau*.

64 „... onako piši kako govoriš“ (Oczkova, 2010, s. 227).

„zákonodárce“, a dále říká: „komu se moje mluvnice zamlouvati nebude, ale obvyklá slova užívati a dle zvyklostí mluviti si přeje, dle mne může“;⁶⁵

- další mluvnici pocházející se Slavonie je **Nový návod pro slavonský jazyk** (Neue Einleitung zur slavonischen Sprache, 1778 a 1789 v Osijeku, 1795 jako Anleitung zur slavonischen Sprachlehre), tedy popis „slavonského“ jazyka pro německy mluvící zájemce, který napsal **Marijan LANOSVIĆ**.

Všechny uvedené slavonské gramatické příručky popisují ikavskoštokavský nadregionální jazykový útvar, který označují jako slavonský, pouze nejstarší z nich (Tadijanovičova) hovoří o tomto útvaru jako o jazyce ilyrském. Reagují na politickou situaci té doby a na poptávku po německo-chorvatských jazykových příručkách, na což upozorňují i jejich názvy.

Poslední skupinou mluvnických příruček je pětice gramatik z **Dalmácie** a **Dubrovníku**, které svým obsahem odrážejí kontakty těchto oblastí s italským a latinským jazykem:

- **Ardelio DELLA BELLA** – **Gramatická příručka ilyrského jazyka** (Instruzioni grammaticali della lingua illirica, 1728) – italsky psaná, pochází z dubrovnického prostředí, pečlivě a systematicky popisuje ijekavskoštokavskou varietu; italský autor ji napsal jako součást svého slovníku (viz dále § 7.4.4.);

- **Josip JURIN** – **Mluvnice latinsko-italsko-ilyrská** neboli *Slovkinja* (Slovkigna slavnoj slovinskoj mladosti diackim, illirckim, talianskim izgovorom napravljena, lat. *Grammatica Illyricae iuventuti Latino Italoque sermone instruendae accomodata*, 1793 v Benátkách) – jde o čakavsko-štokavský, převážně ikavský slovník;

- **Josip VOLTIC** – **Mluvnice ilyrská** (*Grammatica illirica*, 1803 ve Vídni) – jedná se o dodatek Voltičovu slovníku (viz dále § 7.4.4.). Voltić si uvědomuje rozdíl mezi dialekty a nadnářečním spisovným jazykem určeným hlavně vzdělaným lidem. Jeho koncepce spisovného jazyka, který obsahuje slovní fond ze všech nářečí, je již velmi blízká koncepci ilyristů;

- **Francesco Maria APPENDINI** – **Mluvnice jazyka ilyrského** (*Grammatica della lingua illirica*, 1808 v Dubrovníku, poté ještě 1828, 1838 a 1850) – vytvořená na základě objednávky správce Ilyrských provincií maršála Augusta Marmonta; v předmluvě italský autor mluvnice dělí podle tehdejších názorů slovanský jazyk na ruský, polský, česko-slovenský a ilyrský dialekt (Oczkova, 2010, s. 228). V dubrovnickém ijekavskoštokavském dialektu („dalmátsko-bosenském“) viděl sjednocovací potenciál srovnatelný s úlohou toskánského dialektu na standardizaci italského spisovného jazyka;

65 (...) „neću u ovom bitu zakonša“ (...) „Ovako, komu ova moja Gramatika ne bude po ćudi, nego navadne riči potribovati i običajno govoriti hoće, po meni može“ (cit. dle Oczkova, 2010, s. 227).

- **Šime STARČEVIĆ** – *Nová mluvnice ilyrská* (Nova ricsoslovica iliricska, 1812 v Terstu, nově 2002 v Záhřebu) – základem je ikavská štokavština Liky, **Starčević** neuznával mluvnice zahraničních autorů, opíral se o tradici domácí, ikavskou (**Reljkoviće, Kanižliće, Voltiće** apod.). Jeho chorvatská gramatika je první svého druhu, psaná chorvatsky a pro chorvatského uživatele. Autor je první, kdo rozlišoval a popsal systém čtyř přízvuků. Pravopis jeho příručky je slavonský, neboť jej považoval za zdařilejší než ortografické zásady kajkavské nebo dalmátské (Oczkova, 2010, s. 230).

§ 7.4.2. SEVEROZÁPADNÍ LITERÁRNÍ KOMPLEX

Druhý literární komplex, který se formoval v prostoru tzv. užšího Chorvatska, představuje poměrně složitý obraz různých jazykových vlivů a literárních center. K původnímu chorvatskohlaholskému typu stylizace spisovného jazyka se v 16. století přidává i kajkavská stylizace a ještě později, v 17. století, hybridní typ kajkavsko-čakavsko-štokavský.

§ 7.4.2.1. Hlaholské tiskárny v Senji a Rijece

V roce 1507 dochází k obnově práce senjské hlaholské tiskárny, tiskařem byl **Grgur Senjanin**, organizátorem práce **Silvestar Bedričić**, bývalý **Baromićův** pomocník. Tiskárna vyprodukovala především nábožensky zaměřené knihy. První byla *Příručka kurátova* (Naručnik plebanušev, 1507 – překlad teologické příručky *Manipulus curatorum*), následovaly ji překlad životopisu *Nanebevzetí svatého Jeronýma* (Tranzit svetoga Jerolima, 1508), překlad *Postních kázání* (Korizmenjak, 1508, z lat. *Quadragesimale* – soubor kázání italského františkána Roberta Caracciola), moralizátorský spisek *Umění dobré smrti* (Meštija od dobra umrtija, 1507/8, z lat. *Ars bene moriendi*) a *Zázraky přeslavné panny Marie* (Mirakuli slavne dive Marije, 1508) představující popisy Mariiných zázraků, tedy čtivo se zajímavou fabulí a šťastným koncem. Po tiskárně v Senji se objevuje nová hlaholská tiskárna ve Rijece (zásluhu na tom má biskup **Šimun Kožičić Benja**), z jejíž produkce je nejvýznamnější technicky i typograficky vysoce ceněný *Misál chorvatský* (Misal hrvacki, 1531), který měl posloužit nejen náboženským potřebám hlaholášů, ale také pro „osvětlu lidu chorvatského“.⁶⁶ Kromě něho z rijecké hlaholské tiskárny vyšlo v letech 1530 a 1531 ještě pět náboženských knih. Tradice hlaholských tisků však Rijekou nekončí, nýbrž pokračuje v rámci nového náboženského hnutí – reformace.

66 (...) za „hrvackoga jezika prosvěćenje“ (cit. dle Moguš, 2009, s. 50).

§ 7.4.2.2. Reformační hnutí u Chorvatů

Chorvatská reformace sdílela v zásadě osud reformace slovinské (viz dále § 7.5.1.). Pozoruhodný a pro životaschopnost hlaholice v polovině 16. století významný je fakt, že právě toto písmo bylo vybráno pro tištění protestantské verze biblických textů v chorvatském jazyce – takto vyšel např. *Nový zákon* ve dvou dílech (Novi testament, 1562) (Moguš, 2009, s. 52). O rok později protestantská tiskárna v německém Urachu u Tübingenu vydala tyto dva díly *Nového zákona* i v cyrilici.⁶⁷ Za účelem vzdělávání v obou slovanských písmech připravili protestantští duchovní hlaholskou a cyrilskou *Abecedu pro děti* (Tabla za dicu, 1561).⁶⁸ Ve snahách hlaholášů i protestantů lze spatřovat určité styčné body – nejvýraznější a pro nás nejzajímavější je to, že oba křesťanské proudy (první jazykový, druhý věroučný) se snaží používat v církvi jazyk lidu lépe srozumitelný. Ale zatímco hlaholské texty mají charakter církevněslovanské báze s větším či menším pronikáním lidových jazykových prvků (čakavských především), reformační texty jsou od počátku programově budovány na běžně mluveném jazyce (tamtéž, s. 54). Tyto texty obsahují především prvky čakavské, ale také kajkavské a štokavské. Odpovídají snaze reformátorů vytvořit společný jihoslovanský jazyk nejprve pro Chorvaty a Dalmatince, k nimž měli později přibýt i Slovinci, Bosňané, Srbové a Bulhaři, takže z hlediska jazykového záměru by se mohli přirovnat k ilyristům z první poloviny 19. století (Oczkova, 2010, s. 178). Tvůrci překladu *Bible Antun DALMATIN* (?–1579) a *Stjepan Konzul ISTRANIN* (1521 – po 1568) *Písmo svaté* překládají „do toho našeho slovanského nebo chorvatského jazyka“, který se „s kraňským v mnohém shoduje“⁶⁹. K čemu měl překlad posloužit, to odhaluje následující citát z úvodu k jejímu hlaholskému vydání: „Proto vy, draží dobří křesťané Charvátí vězte, že jsme tímto naším překladem všem slovanského jazyka lidem posloužiti chtěli, nejprve vám Charvátům a Dalmatincům, později též Bosňákům, Bežjakům, Srbům a Bulharům“.⁷⁰

67 Tiskárna ve württemberském Urachu u Tübingenu (dnes Bad Urach) („die windische, chrabatische und cirulische Thrukerey“) byla založena jako tzv. biblická základna, kde jihoslovanští protestantští emigranti mohli tisknout své náboženské knihy ve všech třech tehdy užívaných písmech – hlaholici, cyrilici i latince. Založil ji Slovinec **Primož Trubar** (viz dále § 7.5.1.) za podpory barona **Hanse Ungnada von Weissenwolfa**; podporu tiskárně vyjadřovaly i chorvatské šlechtické rody **Zrinských** a **Frankopanů**. Činná byla poměrně krátkou dobu (1561 až 1565), za kterou stihla vydat v několikatisícových nákladech celkem 13 hlaholských, 8 cyrilských a 9 latinkou psaných knih (viz Oczkova, 2010, s. 180).

68 Nešlo však o první didaktický text obsahující hlaholici, už v roce 1527 byl v Benátkách vytištěn hlaholský *slabikář* (Početnica), první svého druhu.

69 (...) „va ovom našem slovinskom ili hrvackom jeziku“ koji se „s kranskim jezikom mnogo sklada“ (Moguš, 2009, s. 54).

70 „Na to vi, predragi dobri krstjani Hrvaté, znajte da jesmo s tim našim tumačenjem vsim slovenskoga jazika ljudem služiti hoteli, najprvo vam Hrvatom i Dalmatinom, potom takajše Bošnjakom, Bežjakom, Srbljanom i Bulgarom“ (Oczkova, 2010, s. 178). *Bežjaci* je označení pro původní kajkavské obyvatele

Protestanti připravili vzory pro hlaholská písmena podle starých chorvatských breviářů a misálů, cyrilici pak upravili tak, že z ní odstranili nadbytečné řecké litery a nejrůznější nefunkční diakritické znaky, které pouze ztěžují porozumění čtenému textu. Protestantické hnutí nebylo v chorvatských zemích úspěšné, přesto po sobě zanechalo asi třicet knih a jasnou podporu proudům, které upřednostňovaly běžně mluvený jazyk před církevní slovanštinou. Navíc umožnilo prodloužení existence hlaholského a cyrilského písemnictví v kajkavském prostředí, přestože latinka měla ve vnitrozemském Chorvatsku už v té době navrch a osud hlaholice i cyrilice byl v dlouhodobé perspektivě zřejmý. Hlaholské i cyrilské tisky dostaly těžkou ránu ve chvíli, kdy protestantská tiskárna v Urachu byla Římem konfiskovaná a nakonec převezená do Říma, aby posloužila šíření pravé římskokatolické víry, tedy de facto protireformaci. S chorvatskou reformací je ideově spjat především **Matija Vlačić** (též Matthias Flacius Illyricus, 1520–1575), hlaholáš, duchovní vůdce a teoretik istrijských protestantů.

§ 7.4.2.3. Rusifikace chorvatskohlaholského písemnictví

V 17. století dochází k rusifikaci chorvatsko-církevněslovanského jazyka. Po založení Kongregace pro šíření víry (*Congregatio de propaganda fidae*, 1622), která měla uvést v život závěry tří tridentských koncilů (1545 až 1563), se Řím rozhodl nahradit ztráty způsobené reformačním hnutím a rozšířit vliv mezi pravoslavné Slovaný. K tomu účelu se rozhodl povolit církevněslovanskou liturgii (nikoliv liturgii v nějaké lidové formě slovanského idiomu; vzorem tu byla latina, která se jako *lingua litteralis* rovněž lišila od běžně mluvených jazyků u západních křesťanů). Jazyk této liturgie našel v ruské redakci církevní slovanštiny, neboť východní Slované byli primárním cílem Říma. Tento jazyk ovšem římskokatolická církev nařídila používat i chorvatským hlaholským střediskům (kvůli udržení jednotné normy). Ruskou redakci církevní slovanštiny coby vyjadřovací prostředek chorvatských hlaholášů jako první začal prosazovat františkán **Rafael LEVAKOVIĆ** (±1590–1650), protože se mj. domníval, že tento idiom představuje pramen všech slovanských jazyků. Příkladem rusko-chorvatského hybridního jazyka byla Levakovičova díla *Krátké učení křesťanské* (*Nauk karstjanski kratak*, 1628) psané hlaholicí, *Slabikář slovanský* (*Azbukividnjak slovinskij*, 1629) představující první slabikář obsahující hlaholici, cyrilici i latinku, *Misál římský* (*Missal rimskij va jezik slavenskij sazdan...*, 1631) a *Časoslov římský* (*Časoslovъ rimskij slavinskim jezikom...*, 1648). Starší hlaholské církevněslovanské texty byly zakázány (nebo musely být předělány v souladu s novou normou, tedy de facto rusifikovány). O tom, že tato nařízení nebylo

severoistrijského Buzetu a jeho okolí (tzv. Bužeštiny), v 16. století též archaické označení Chorvatů-kajkavců z Varaždína a okolí.

vždy snadné uvádět do praxe a poté hlídat, svědčí, že o jedno století později tehdejší papež **Benedikt XIV.** vyhlásil konstituci o užívání církevní slovanštiny v Chorvatsku (*Ex pastoralis munere*, 1754), přičemž si mj. stěžoval na kažení „slavořímské liturgie ilyrského lidu“ prvky „běžně mluveného slovanského jazyka“ a dokonce i na tištění liturgických knih latinkou. Znovu přikázal používat výhradně hlaholské písmo („písmo sv. Jeronýma“) a církevní slovanštinu východoslovanské (ruské) redakce. Tato nařízení jen potvrzovala trvalý a nezadržitelný ústup církevněslovanského typu jazyka Chorvatů a přenechání pozice zabezpečující budoucí standardizaci spisovného jazyka některé z krystalizujících (standardizujících se) (nad)nářečních variet (Banac, 1991, s. 34n.).

§ 7.4.2.4. Počátky a rozvoj kajkavského písemnictví

Elementy kajkavského nářečí jsou doloženy už v hlaholských sbornících z 15. století – *Petrisově* (1468) a *Koluničově* (1486). Dokumentují, že texty náboženského, ale i světského charakteru z prostoru Istrie a severozápadního Chorvatska už v 15. století obsahovaly vedle církevněslovanské báze též čakavsko-kajkavské jazykové prvky a občas i nějaký element štokavský. Tak se už v 16. století objevují rysy regionálního hybridního jazyka (koiné), který se rozvine především ve století sedmnáctém na panstvích chorvatských šlechtických rodů Zrinských a Frankopanů. Kajkavský nadregionální útvar se běžně nazýval *jezik slovenski* (jazyk slovanský), zatímco jazyk dnešního Slovinska (slovinský, orig. *slovenski*) byl běžně označován jako *kranjski* (nebo též *krajnski*, *kranski*, tj. kraňský). První kajkavskou tištěnou knihu představuje **Decretum** (Decretum Tripartitum, 1574) překladatele a právníka **Ivana PERGOŠIĆE** (?–1592). Jedná se o právní spis, fakticky překlad stejnojmenného latinského textu jiného uherského právníka. Tato písemná památka je pozoruhodná tím, že ji **Pergošić** vytvořil ve třech jazykových mutacích: „více kajkavské“ (např. jerová střídnice *e – jeden, konec, našel*; střídnice za jať *e – decamesta*; D/Lsg.f. *-e – kakove, druge*; kajkavismy – *vu, gde, cirkveni*), čakavsko-štokavské (např. jerová střídnice *a – jedan, konac, našal*; střídnice za jať *i – dica, mistu*; D/Lsg.f. *-oj – kakovoj, drugoj*; čakavismy – *va, kadi, crikveni*) a „méně kajkavské“. Důvody pro to tlumočí dnešní chorvatská jazykověda různě, od snahy, aby bylo jeho dílo srozumitelné i mimo kajkavský kontext (takto třeba Olga Šojat/ová/), až po vysokou prestiž, kterou v té době měl v kajkavském prostoru smíšený typ jazyka (takto třeba Josip Vončina – viz Oczkova, 2010, s. 182n.). Vzhledem k vyspělosti Pergošićova jazyka se ale dá předpokládat, že kajkavské písemnictví se rozvíjelo i v období před *Decretem* (Moguš, 2009, s. 73). Dalšími významnými doklady počátků kajkavského písemnictví jsou **Kronika** (Kronika vezda znovich zpravljena kratka szlouenzkim iezikom, 1578 v Lublani) a **Postila** (Postila na vsze leto po nedelne dni vezda znovich zpravljena

szlouenzkim iezikom, 1586 ve Varaždínu), autorem obou děl byl kněz **Antun VRAMEC** (1538–1587). Význam **Pergošičovy** i **Vramcovy** činnosti spočívá v tom, že jejich jazyk představuje zárodek kajkavského jazykového standardu a také ve faktu, že přítomnost čakavských a štokavských elementů signalizuje sepětí kajkavského jazykového komplexu s komplexem přímořským a dalmatsko-dubrovnickým. V 17. století, období rozkvětu kajkavské literatury, rozvíjeli kajkavský typ chorvatštiny především duchovní – vrcholem bylo barokní prozaické dílo spisovatele a jazykovědce, jezuity **Juraje Habeliče**. 18. století pak představuje zlatý věk kajkavské literatury. Tvůrci byli především katoličtí duchovní, jezuité a paulíni jako **Franjo Sušnik**, **Andrija Jambrešić**, **Juraj Mulih**, **Stjepan Fuček** a další. **Juraj Mulih** např. píše nejen kajkavsky, ale také ikavskoštokavským kódem, aby jeho díla mohli číst čtenáři ve Slavonii. Podobně diglosní charakter má tvorba nejznámějšího spisovatele své doby, Záhřebana **Tituše Brezovačkého** – jeho komedie jsou psány kajkavsky, ale pro básnickou tvorbu volil štokavštinu. Koncepce smíšeného jazykového kódu (viz dále § 7.4.2.6.) je v té době odmítnutá a preferuje se tvorba v čisté kajkavštině. Ta se tak stává významným prostředkem kulturního života na „svém“ území, tj. v Záhřebu a severním Chorvatsku. Není jím však dlouho – ještě počátkem 19. století tvoří poučné povídky pro lid **Toma MIKLOUŠIĆ**, **Dragutin Rakovac** nebo **Ljudevit Vukotinović**. Prvně jmenovaný začíná v roce 1810 vydávat svůj *Stoletý kalendář* (Stoletni kalendar), kterým se snaží udržet prestiž svého rodného jazyka. **Rakovac** i **Vukotinović** přecházejí vlivem tzv. ilyrského hnutí na štokavštinu. Ve stopách **Mikloušiče** ještě později půjde **Ignac Kristijanović**, ale snahy obou už nemůžou konkurovat novému společensko-politickému hnutí druhé čtvrtiny 19. století, ilyrismu, jehož jazyková koncepce je mnohem širší, štokavská, a kajkavština v ní své místo už nemá.

§ 7.4.2.5. Kajkavské prostředí vydalo mezi lety 1780 a 1840 pět gramatických příruček, které ovšem neměly valného dosahu společenského, byly určeny především německojazyčnému uživateli, který se chtěl obeznámit s kajkavským typem chorvatského jazyka. Proto byly také napsány německy, popřípadě chorvatsky a německy. Za všechny si pro ilustraci uvedme dvě poslední:

- **Josip ĐURKOVEČKI** – *kontrastivní chorvatsko-německá gramatika* (Jezichnica horvatzko-slavinzka za hasen Slavincev, i potrebochu oztaleh ztranzskoga jezika narodov – Kroatisch-Slavische Sprachlehre, 1826 v Pešti) – autor v ní mj. hovoří o blízkosti kajkavštiny a „slavonského“ jazyka a vyjadřuje myšlenku potřeby vytvořit společný spisovný jazyk;
- **Ignac KRISTIJANOVIĆ** – *Mluvnice chorvatského nářečí* (Grammatik der Kroatischen Mundart, 1837 v Záhřebu) – snaha postavit se štokavizaci kajkavského

prostředí (v rovině spisovného jazykového útvaru) neměla v době plné síly ilyrismu již naději na úspěch.

§ 7.4.2.6. Ozaljský literární okruh (*Ozaljski književnojezični krug*)⁷¹

Druhý typ stylizace jazyka na chorvatském severozápadu představuje skupina literárních tvůrců sdružená kolem hraběte **Petra ZRINSKÉHO** (1621–1671) (*Jaderského moře siréna* / *Adrianszkoga mora syrena*/, 1660) – **Katarina Zrinská**, **Fran Krsto Frankopan**, **Ivan Belostenec**, **Juraj Ratkaj**, která je dnes v odborné literatuře označovaná jako *ozaljský literární okruh*. Zrinského *Siréna* je typickou ukázkou proplétání různých dialektů, které je pro činnost celého okruhu charakteristické. Nejprínosnější dílo podporující trojnářeční bázi chorvatského jazyka vytvořil **Ivan BELOSTENEC** (1593/4–1675) v podobě velkého dvojdílného, téměř encyklopedického latinsko-chorvatského slovníku, *Gazophylacia* (1. díl: *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium*, 2. díl: *Gazophylacium illyrico-latinum*, 1740).⁷² Slovník za jeho života zůstal jen v rukopisu, až o více než šedesát let později jej v Záhřebu vydali paulínští mniši **Jerolim Orlović** a **Andrija Mužar**, přičemž slovník upravili ve prospěch kajkavského lexika. Symbolem Belostencova komplexního přístupu jsou slovanské (chorvatské) ekvivalenty uvedené u latinského zájmena *quid* – *kaj, ča, što* (Moguš, 2009, s. 96). Tvorba i jazyk ozaljské skupiny se dnes v odborné literatuře označují jako *hybridní*. Její působení bylo násilně ukončeno popravou Petra Zrinského a Frana Krsta Frankopana v roce 1671 ve Vídeňském Novém Městě (Wiener Neustadt).

Hybridním jazykem ozaljského okruhu byl výrazně ovlivněn i panslovansky smýšlející katolický myslitel vyslaný Kongregací na misii do Ruska, politik a jazykovědec, propagátor slovanské jazykové a náboženské jednoty **Juraj KRIŽANIĆ** (±1618–1683), jenž ve své panslovansky orientované *ruské mluvnici* (Грамаѣично изкѣзанѣ об рѣском ѣзѣку, 1665, vyd. až 1859) napsané ve vyhnanství v ruském Tobolsku ilustruje jazyk Chorvatů právě na příkladech trojnářečního jazykového hybridu (např. ikavská nebo ekavská, nikdy však ijekavská střídnice za jať, zachování koncového *-l* u substantiv a adjektiv, archaický systém tří přízvuků, Gpl. s nulovým morfémem, sufix *-ec*, nikoliv *-ac* atd.). Chorvatský jazyk tak během 17. století získává dvě zásadní mluvnická díla, přičemž každé reprezentuje jeden ze dvou tehdejších literárních komplexů: **Kašičovy Institutiones** jihovýchodní (čakavsko-štokavský, ikavský), kdežto **Križanićovo Izkâzanje** severozápadní (hybridní kajkavsko-čakavsko-štokavský, ikavsko-ekavský). Vliv přímo v daném prostředí však měla v době vydání pouze práce Kašičova, neboť Križanićova se k Chorvatům dostala až o dvě stě let později.

⁷¹ Ozalj bylo sídlo šlechtického rodu Zrinských.

⁷² *Gazophylacium* = šperkavnice.

Pokračovatelem myšlenek a orientace ozaljského okruhu byl ve druhé polovině 17. století především **Pavao RITTER VITEZOVIC** (1652–1713). V úvodu své *Kroniky* (Kronika aliti Szpomenek vszega szveta vekov, vu dva dela razredyeny, 1696) říká: „*Proto se nepodivujte nad tím, že někde čtete slovanské, někde majdacké, někde posávské, jinde zas podrávské, někde pak přímořské a jinde i kraňské slovo, neboť i já jsem je takto psaná nalezl. A všechno to jsou slovanské jazyky, z každéhož z nich se více patří slova vzíti, nežli z kteréhokoliv cizího, latinského, německého či maďarského, přebíratí.*“⁷³

§ 7.4.3. Hlaholice – cyrilice – latinka

Tři písma, která Chorvaté té doby užívají, mají rozličné osudy. Latinka už výrazně nabírá na síle a stává se primárním chorvatským písmem. Hlaholice se teritoriálně omezuje pouze na čakavský sever a sociálně na náboženskou literaturu, stále více se pocituje jako archaické písmo. Literatura psaná hlaholicí navíc prochází rusifikací (viz výše), v důsledku čehož se stává ještě méně srozumitelnou pro mimonáboženský okruh. Západní (chorvatská) cyrilice (bosančica) sice prošla některými pravopisnými inovacemi, které zasáhly nejvíce fonémy [j, b, v, d, l, ň], ale i do jejího prostoru postupně výrazně proniká latinka. Posledním autorem pišícím bosančicí byl **Stjepan Markovac MARGITIĆ** (?–1730), autor populárního a mnohokrát vydávaného spisu *Zpověď křesťanská* (Изповиєд кристианска, též lidově Stjepanuša, 1703), který navazoval na činnost **Matiji Divkoviće**. Psal nedůslednou jekavštinou s řadou ikavských elementů. V uvedeném spisu také píše o bosančici, pokouší se klasifikovat bosenské dialekty a uvažuje o vlivu okolních jazyků (např. turečtiny či italtštiny) na „*jazyk bosenský, jak ho jiní nazývají ilyrský*“, jak svůj idiom označuje.⁷⁴ Latinka proniká k Chorvatům ze dvou směrů: do jižních a západních přímořských oblastí proniká latinská a italská podoba, do severních vnitrozemských oblastí pak latinská a maďarská podoba (např. *sueti* x *szueti* – dnes *sveti* „svatý“, *zarqua* x *czirkua* – dnes *crkva* „církev; kostel“, *nacignen* x *nachinen/nacsinyen* – dnes *načinjen* „vytvořený“, *spraugliena* x *zprauliena/zprauliyena* – dnes *spravljena* „připravená“ apod. – viz Moguš, 2009, s. 78). Největší potíže přirozeně činily palatální hlásky [č, ć, đ, l, ň, š, ž]. Jedním z možných řešení se jevilo zavedení diakritických znamének. První pokus tohoto druhu učinil **Šime BUDINIĆ** (±1533–1600) ve svém díle *Souhrn křesťanské věrouky* (Summa nauka

73 „Zato nemojte se čuditi da negdi čtete slovensku, negdi majdačku, negdi posavsku, negdi podravsku, negdi pako primorsku, a negdi i kranjsku reč budući i ja tako pisane našel sam. I to vse slovenski jaziki od kojih vsakoga lipše se pristoji uzeti reči neg od tujega kogagoder, dijačkoga, nemškoga ali ugerskoga, posuđivati.“ (Oczkova, 2010, s. 190) **Milan Moguš** (2009, s. 99) upřesňuje, že *slovenski* znamená severozápadní kajkavštinu, *majdački* jihozápadní kajkavštinu a *primorski* znamená čakavštinu.

74 (...) „jeblik bosanski, što zovu ilirički“ (cit. dle Oczkova, 2010, s. 211).

krstjanskoga, 1583), kde za [c, č, ž] použil znaky **ç, č, ž**. Stejným směrem se dal též **Rafael LEVAKOVIĆ**, který do latinky zavedl nové grafémy: pro vyjádření [ć, č, ž, ĩ, ñ] použil znaky **ć, ç, ž, ĩ, ñ**. Řešení **Levakoviće** i **Budiniće** převzal pak **J. Križanić**. Asi nejvýrazněji do reformy chorvatské latinky zasáhl výše zmíněný **Pavao RITTER VITEZOVIĆ**, který v souvislosti s jazykem zastával názory, jež bychom dnes označili za puristické (přejímek z cizích jazyků, především latinského, německého a maďarského, by mělo být co nejméně, chorvatština by sama měla umět vyprodukovat vlastní výrazy pro jednotlivé pojmy – Moguš, 2009, s. 101). V této souvislosti si uvědomoval omezení, která pro chorvatštinu spočívají v nejednotném a nesystematickém pravopisu. Pokusil se tedy vytvořit takový grafický systém, kde by každému fonému odpovídal jeden grafém. Vzorem mu bylo slovanské písmo, které znali „*staří Chorvaté, svatý Jeroným a jiní*“;⁷⁵ tedy hlaholice. **Vitezović** na základě studia hlaholice postupně ve svých dílech (*Odiljenje sigetsko, Kronika, Priručnik*) odstraňoval všechny přebytečné spřežky (digrafy i trigrafy), až nakonec v díle *Dvě století uplakané Kroacie* (Plorantis Croatiae saecula duo, 1703) upozornil na pevný monografematický systém liter s diakritickými znaménky, který pro chorvatštinu navrhl ve svém spisu *Ilyrský pravopis* (Ortographia Illyricana), bohužel ztraceném:

[c] ve spojení s vokály (*ci, ce, ca, co, cu*) > **c**

[č] > **ç** nebo **c** (místo **cs, ts**)

[ć] > **c'** nebo **ć** (místo **ch, tj**)

[ļ] > **ĭ, ĩ** nebo **ĭ** (místo **lj, ly, gl**)

[ñ] > **n'** nebo **ñ** (místo **nj, ny, gn**)

[ž] > **z** (místo **sh, x**)

P. Ritter Vitezović je považován za předchůdce pravopisného reformátora **Ljudevita Gaje**, kromě toho se svou činností snažil jazykově sjednotit severní kajkavský a jižní čakavsko-štokavský prostor.

§ 7.4.4. Počátky a rozvoj chorvatské lexikografie

Snaha po objasnění významu některých výrazů, u nichž autor předpokládá, že by čtenáři nemusely být zcela srozumitelné, má dlouhou tradici. Tak třeba **Marko Marulić** ve své *Juditě* uvádí u některých veršů poznámky: „*Cilicij harvacki se zove vričišće. Drom ali drum zove se put općeni. Hiljada je tisuća. Poete se zovu ki pišu verse.*“ (viz Moguš, 2009, s. 79). Slovníky pak představují publikace primárně zaměřené na poskytnutí

75 (...) „stari Hervati, s. Jeronim i ostali“ (cit. dle Moguš, 2009, s. 101).

významových ekvivalentů dvou nebo více jazyků. Pro dějiny chorvatského jazyka – na rozdíl například od dějin srbského či bulharského jazyka – je v období od 16. do konce 18. století charakteristická bohatá lexikografická činnost. Aby bylo možno se s ní důkladněji obeznámit, uvádíme ji zde ve zvláštním § 7.4.4. Nejstarší známý slovník, v němž je takto zpracován chorvatský jazyk („lingua schiavonesca“), a to v podobě senjské čakavštiny, je miniaturní *italsko-slovanský slovník* (Opera nuova che insegna a parlare la lingua schiavonesca, 1527 v Anconě), jehož autorem je pravděpodobně **Pietro Lupis VALENTIANO**, obchodník španělského původu.⁷⁶ První chorvatský samostatně tištěný slovník je však až z konce 16. století. Jeho autorem je **Faust VRANČIĆ** (též Fausto VERANZIO, 1551–1617), katolický biskup, diplomat, jazykovědec a polyhistor, a dílo nese název *Slovník pěti nejvznešenějších evropských jazyků latinského, italského, německého, dalmátského a maďarského* (Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae, 1595 v Benátkách). Přes tuto jazykovou šíři jeho pětijazyčný slovník není nijak objemný. Stal se však základem pro dílo českého benediktýna **Petra LODERECKERA**, který přidal ještě další dva jazyky – češtinu a polštinu – a vytvořil tak *sedmijazyčný slovník* (Dictionarium septem diversarum linguarum, 1605, jubilejní vydání v Praze 2005). Na **Lodereckera** navázal německý polyhistor **Hieronymus MEGISER**, rozšířil svůj původní čtyřjazyčný slovník a jako *Thesaurus polyglotus* jej vydal ve Frankfurtu v roce 1606. Lexikum z Vrančičova slovníku označoval jako *dalmatice*, lexikum z kajkavského prostoru pak jako *croatice*. Z **Vrančiče** tak čerpali nejen **Loderecker** nebo **Megiser**, ale též řada dalších budoucích chorvatských lexikografů. K prvním lexikografickým příručkám z chorvatského prostoru je potřeba ještě přidat nedávno nalezený rukopis „*slovansko*“-*italského slovníku* (fakticky chorvatsko-italského) **Bartola KAŠIĆE** (Razlika skladanja slovinska, 1599).⁷⁷ Jazyk je ikavskočakavský, geminovaným (zdvojeným) konsonantem signalizuje Kašić krátkost předchozího vokálu (př. *zдила, jatto, ubitti*), zatímco vokalickou kvantitu označuje příslušným zdvojením takového vokálu. Novum je pečlivé zaznamenávání přízvuků. V jezuitské rekatolizační činnosti na poli jazykovědy pokračoval a na Kašiče navazoval **Jakov MIKALJA** (též Jacobus MICAGLIA, 1601–1654), jenž v polovině 17. století vydal slovník s názvem *Poklad jazyka slovanského* (Blago jezika slovinskoga illi Slovník, lat. *Thesaurus linguae illyricae sive Dictionarium illyricum*, 1649). Slovníková hesla představují směs slov z vnitrozemských nářečí čakavských, ikavskoškotskavských

76 Tento slovníček objevil v knihovně v Mnichově český slavista **Jan Petr**, analýzu poprvé publikoval v čas. *Slavia* (42, 1973, s. 44–67). Jeho objev posunul dobu původu nejstaršího slovníku s chorvatským jazykem o plných 68 let. Je významným svědectvím o italsko-chorvatských kontaktech v době raného novověku.

77 Jeho autorství však není zcela potvrzeno (Moguš, 2009, s. 84).

a ijekavskoškotskavských, která jsou dále přeložena do italštiny a latiny. Na rozdíl od **Kašiče** se **Mikalja** snažil o to, aby se grafický systém chorvatštiny co nejvíce provázal s italským. Jeho řešení jsou patrná z těchto příkladů: *sgena* „žena“, *sgivot* „život“, *gniva* „njiva“, *scirok* „širok“ atd. Za pozornost stojí srovnání chorvatského a latinského pojmenování **Mikaljova** slovníku, která se současně nacházejí na titulní straně – za *jezik slovinski* stojí v překladu *lingua illyrica*. I tato skutečnost dobře ilustruje tehdejší příklon k vnímání západního a centrálního jihoslovanského prostoru jako ilyrský, což se vztahovalo i na jazyk. Ze stejné doby pochází také zajímavá **Příručka, jak psát správně latinkou slova jazyka slovanského, kterým si Dubrovčané a celá Dalmácie slouží jako svým rodným** (Nauk za piisati dobro latinskiema slovima rieci yefjika slovinskoga koyiemse Dubrovcani, i sva Dalmatia kakko vlasčtitiem fvoyiem yefjikom flufcii, 1639 v Benátkách),⁷⁸ jejímž autorem je dominikán původem z Dubrovníku **Rajmund ĐAMANJIĆ**. Na rozdíl od **Mikalji** navrhuje pro chorvatský jazyk specifická grafická řešení, která ovšem nejsou striktně monografická, **Đamanjić** využívá i digrafů, důležitá je snaha po systematizaci a vnesení jistého řádu. Ne všechna řešení však byla dokonalá – protože spřežku **gl** vyhradil autor pro vyjádření fonému [l], pro konsonantickou sekvenci [gl] musel zvolit jiné řešení, a to s apostrofem: **g'l** (např. *kragl* „kralj“ = král, ale *g'lava* „glava“ = hlava).

Đamanjićův návrh nabízí mj. takováto řešení:

- [c] > **z** (*otaz* „otac“ = otec)
- [z] > **f** (*yefik* „jezik“ = jazyk)
- [s] > **f** (*flovo* „slovo“ = písmeno)
- [č] > **c** (*mac* „mač“ = meč)
- [j] > **y** (*moy* „moj“ = můj)
- [dz] > **ʒ** (*ʒora* „zora“ = svítání)
- [ć] > **ch** (*noch* „noć“ = noc)
- [đ] > **gh** (*tugh* „tuđ“ = cizí)
- [l] > **gl** (*glubiti* „ljubiti“ = milovat)
- [ň] > **gn** (*kogn* „konj“ = kůň)
- [š] > **fc** (*mifc* „miš“ = myš)
- [ž] > **fc** (*fnafcan* „snažan“ = silný)

S ohledem na další, ne příliš šťastná řešení především pro vokaliký systém, přízvuky a kvantitu se Đamanjićovy návrhy staly poněkud obtížně pochopitelnými a stále méně přijatelnými, přesto se některé z nich udržely poměrně dlouho.

78 Současnou chorvatskou pravopisnou normou *Nauk za pisati dobro latinskijema slovima riječi jezika slovinskoga kojim se Dubrovčani i sva Dalmacija kako vlastitijem svojijem jezikom služi*.

Na lexikografickou práci **Ivana BELOSTENCE** (viz výše *Gazophylacium*) navazuje **Juraj HABDELIĆ** (1609–1678), který se svou tvorbou už oddaluje hybridnímu ozaljskému stylu. Jeho směřování je rovněž patrné v obsahu **Slovníku** (Dictionar, ili Réchi Szlovenfzke zvezega ukup zebrane, u red pošftaulyene, i Diachkemi zlahkotene, 1670 ve Štýrském Hradci, nově 1989), který odráží tezi, že základem spisovného jazyka by měla být pouze jedna nářeční báze. Tou bází měla být kajkavština („*jezik slovenski*“). Habelić se snažil o nadregionální jazyk, který by pokryl tuto severní část dnešního Chorvatska, tj. prostor mezi jazykem „*horvatskim*“ (= čakavským) a „*kranjskim*“ (= slovinským). Ani on se však nedržel striktně kajkavského slovního fondu, ale přijímal do svých textů i do slovníku štokavské a čakavské tvary. Opět se tedy jedná o jazyk s vícenářeční bází. Do lexikografie zasáhl také již vícekrát zmiňovaný **Pavao RITTER VITEZOVIĆ**, a to **Slovníkem latinsko-ilyrským** (Lexicon latino-illyricum, ±1700), který ovšem zůstal jen v rukopise (navíc chorvatsko-latinská část se nenašla). Jeho význam pro dokládání trojnářečního charakteru nadregionálního jazykového útvaru je v každém případě mimořádný, viz ukázkou (cit. dle Moguš, 2009, s. 102 a Oczkova, 2010, s. 190):

Quid – ča, kaj, što

Quis – koji, gdo, ki, tko

Narrare – praviti, kazati, povedat

Nux – orih, orah, oreh.

Poměrně bohatá lexikografická činnost pokračuje u Chorvatů i v 18. století. Ne všechny tehdy připravené slovníky se však dočkaly svého vydání, takže stejně jako v předchozích obdobích (**Kašić**, **Belostenec**, **Vitezović**) některé nemohly působit na své současníky v momentu svého napsání. Kvalitativní skok k modernímu pojetí slovníkářské práce znamenal trojjazyčný **Italsko-latinsko-ilyrský slovník** (Dizionario italiano, latino, illirico, 1728 v Benátkách), jehož autorem byl italský jezuita **Ardelio DELLA BELLA** (1655–1737). Ten uvedl nejprve zdroje, z nichž čerpal slovníkový materiál, a téměř u každého hesla má rovněž potvrzení výskytu z literatury, nejvíce z dubrovnické, méně z čakavské dalmátské. Kajkavsko-štokavskou vazbu dokumentuje významný **Latinsko-ilyrsko-německo-maďarský slovník** (Lexicon latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples, 1742) – zpracovali jej jazykovědci **Franjo SUŠNIK** (1686–1739) a jezuita **Andrija JAMBREŠIĆ** (1706–1758) – a o stoupajícím vlivu kajkavské oblasti ve druhé polovině 18. století svědčí též **Latinsko-ilyrsko-německý slovník** (Dictionarium latino-illyricum et germanicum) hraběte **Adama PATAČIĆE** (1717–1784) z poslední čtvrtiny 18. století. Nebyl však bohužel nikdy vydán, takže na rozvoj jazyka nemohl mít významnější vliv. K posledním slovníkům období před nástupem ilyrského hnutí jakožto

druhé fáze etapy standardizace chorvatského jazyka patří **Slovník ilyrského, italského a německého jazyka** (Ricsoslovník iliricskoga, italienskoga i nimacskoga jezika, 1803). Autorem je Istrijec **Josip VOLTIC** (též Joso VOLTIGGI, 1750 - 1825), slovník je především ikavskoškotskavský, nechybějí v něm ovšem tradičně i ojedinělé kajkavské nebo ijekavskoškotskavské prvky. Nejrozsáhlejším projektem byl ale trojdílný (šestisvazkový) **Slovník latinsko-italsko-ilyrský** (Rječoslozje, 1801 až 1810), jehož každý díl měl jiný výchozí jazyk, jak je patrné z názvu každého z dílů: 1. Lexicon latino-italico-illyricum (1801 v Budíně), 2. Rjecsoslòzje illirsko-italijansko-latinsko (1806 v Dubrovniku), 3. Vocabolario italiano-illirico-latino (1810 v Dubrovniku). Sestavoval ho prakticky půl století Dubrovničan **Joakim STULLI** (též Joakim STULIĆ, 1730 - 1817). Lexikální materiál čerpal především z děl dubrovnické literatury, ale přihlížel i ke spisovatelům z Dalmácie, Hercegoviny, Bosny, Slavonie a Istriie.

§ 7.5. VÝVOJ VE SLOVINSKÝCH ZEMÍCH

§ 7.5.1. Reformace

Přelomovým, a v podstatě odrazovým bodem pro utváření spisovné slovinštiny je **reformační hnutí** v 16. století, které díky myšlence bohoslužby v lidu srozumitelném národním jazyce umožnilo tisk slovinsky psaných náboženských knih. Protestantismus se slovinskými zeměmi začal šířit přibližně po roce 1520. Pro spisovný jazyk slovinštiny reformátoři vytyčili tři priority: vyhybat se přílišné spjatosti s konkrétním nářečím, vyhybat se přejímkám z cizích jazyků a nedbat vokalických redukcí. Nejvýraznější osobností slovinské reformace byl teolog **Primož TRUBAR** (1508–1586), autor **Katechismu** (Katekizem, něm. orig. *Catechismus in der windischen Sprach*, 1550) a **Slabikáře** (Abecedarium, 1550), překladatel **Nového zákona** (Ta celi Novi Testament, 1582). Bázi pro jeho jazyk byla centrální slovinská nářečí, přesněji lublaňský dialekt s doleňskými nářečními prvky. Obě příručky byly vytištěny gotickým písmem. V roce 1555 je vydal podruhé, tentokrát už napsané vlastní přizpůsobenou latinkou. **P. Trubar** se ve svém přístupu k jazyku lišil od svých istrijských souvěrců **A. Dalmatina** a **S. Istranina** (viz výše), kteří usilovali o vícenářeční bázi svého jazyka. Vyčítal jim zejména užívání paleoslavismů, což bylo podle něj v rozporu s **Lutherovou** doktrínou, neboť to běžnému čtenáři ztěžovalo porozumění (Oczkova, 2010, s. 180). **Trubarovu** latinku později zdokonalili **Sebastijan Krelj** a **Adam Bohorič**, po němž se toto upravené písmo dále i nazývalo *bohoričica*. **Trubar** napsal ještě asi dalších dvacet děl, především nábožensky zaměřených, jeho největší zásluha z hlediska vývoje spisovného jazyka u Slovinců je však to, že dal impuls k podobné činnosti i dalším reformátorům.

Teolog a jazykovědec **Sebastijan KRELJ** (1538–1567) stihl za svůj krátký život napsat mj. *dětskou bibli* (Otročja biblija, 1566), přičemž reformoval Trubarův pravopis, a přeložit Spangenbergovu *Postilu* (Postila slovenska, 1567), v níž v úvodu vysvětloval zásady své reformy pravopisu. Kreljovy pravopisné zásady později uplatnili **J. Dalmatin** i **A. Bohorič**. Nejvýznamnějším dílem slovinské reformace je překlad celé *Bible* (1584), který provedl protestantský teolog **Jurij DALMATIN** (±1547–1589) a jenž vyšel v německém Wittenbergu, kde se tehdy protestantské knihy tiskly. Schopnost překladu *Písma svatého* byla vždy známkou vspělosti příslušného jazyka, což díky tomuto počínu začalo platit i pro slovinštinu. Téhož roku jako **Dalmatinova Bible** vyšla i latinsky psaná mluvnice **Adama BOHORICE** (±1520–1598) s názvem *Prostý zimní čas* (Zimske urice proste, lat. orig. *Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura ad latinae linguae analogicam accommodata*, 1584, slovinsky až 1987). Příručka poskytla komplexní popis slovinského jazyka, včetně nových pravopisných zásad (bohoričica), které se používaly až do poloviny 19. století. Přelom 16. a 17. století znamená zastavení procesu slibně nastartovaného za reformace. Slovinština se ale od té doby užívá při bohoslužbě a také ve vzdělávacím systému. Zároveň se posílilo vědomí etnické sounáležitosti alpských Slovanů (později Slovinců) a rozběhl se jejich kulturní vývoj.

§ 7.5.2. Protireformace, baroko a osvětenství

Následná *rekatolizace* přinesla sice řadu slovinských knih s náboženským obsahem (kázání a jiné církevní texty), avšak nepodporovala slovinsky psanou literární tvorbu. Protestantské knihy byly s výjimkou Dalmatinovy Bible zakázány, literatura a písennictví vůbec ztratilo slovanský charakter, velká většina textů byla psána latinsky nebo německy. Ovlivněn **J. Dalmatinem** napsal lublaňský biskup a vůdčí osobnost protireformace **Tomaž HREN** (1560 - 1630) sbírku *Evangelia a listy* (Evangelia inu listuvi, 1612), z téže doby pochází tištěný *Italsko-„slovanský“ slovník* (Vocabulario Italiano e Schiavo, 1612), který vydal Ital **Gregorio Alasia da SOMMARIPA**, sbírku barokních kázání v běžně mluvené slovinštině přímořského typu *Svatá příručka* (Sveti priročnik, lat. *Sacrum promptuarium*, 5 knih, 1691 až 1707 nejprve v Benátkách, poté v Lublani) postupně vydával kazatel italsko-slovinského původu **Janez SVETOKRIŠKI** (vl. jm. Tobia LIONELLI, 1647–1714).⁷⁹ Až roku 1715 vydali katoličtí vzdělanci opět **Bohoričovu** gramatiku, čímž dali impuls k rehabilitaci reformační filologie. Slovinské

⁷⁹ Nejcennější slovinské dílo z období baroka je sice *Sláva vévodství Kraňského* (Slava vojvodine Kranjske, něm. *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*, 1689) polyhistora **Janeze Vajkarda VALVASORA**, jelikož ovšem bylo napsáno německy, z hlediska vývoje slovinského jazyka nepředstavuje žádný posun, ani se jazykovými otázkami explicitně nezabývá.

země byly v období mezi reformací a tzv. národním obrozením politicky rozděleny, kulturní vývoj každého území se ubíral svým směrem, podle vlastních zákonitostí. To mělo za následek značné potíže při zavádění jakékoliv obecně slovinské, tj. nadnářeční jazykové normy. Literatura byla stavěna na nejrůznějších nářečích (přímořském, gorenském, korutanském, štýrském aj.), zvláštní literární jazyk se začal formovat v Zámuří (Prekmurje). Tyto divergentní tendence lze dobře ilustrovat na zámurském překladu *Nového zákona* a dvou regionálních gramatických příručkách druhé poloviny 18. století:

- **Štefan KŮZMIČ** přeložil *Nový zákon* (Nouvi zakon ali testament, 1771) do zámurského typu slovinštiny, který byl centrálnímu typu (kraňskému) nejbližší;
- **Ožbalt GUTSMAN** upevnil ve své *Vindské mluvnici* (Windische Sprachlehre, 1777) a *Německo-vindském slovníku* (Deutsch-windisches Wörterbuch, 1789) korutanský typ slovinštiny;
- **Jurij ZELENKO** zaznamenal ve své *Slovinské neboli Vindské gramatice* (Slovenska gramatika oder Wendische Sprachlehre, 1791) štýrský typ slovinštiny.

Mluvnickou příručkou, jež zaznamenala jazyk centrálního slovinského prostoru, byla *Kraňská gramatika* (Kraynska gramatika, das ist: Die kraynerische Grammatik, oder Kunst die kraynerische Sprache regelrichtig zu reden, und zu schreiben, 1768, 1783), jejímž autorem byl augustinián **Marko POHLIN** (1735–1801) a která byla na rozdíl od latinské Bohoričovy napsaná německy. Lze ji též považovat za předzvěst budoucí a kontinuální národněobrozenské činnosti. Z hlediska jazykovědné produkce byl ještě důležitý Pohlinův *slovinsko-německo-latinský slovník* (Tu malu besedishe treh jesikov, das ist: Das kleine Wörterbuch in dreyen Sprachen, quod est: Parvum dictionarium trilingue, 1781).

Vedle Pohlinova okruhu se na pozvednutí slovinské literatury a kultury podílel také okruh vytvořený kolem barona **Žigy ZOISE**. Tvořili ho **Jurij Japelj**, **Valentin Vodnik**, **Blaž Kumerdej**, **Anton Tomaž Linhart** a **Jernej Kopitar**. **Jurij JAPELJ** (1744–1807) má zásluhu mj. na katolickém překladu *Písma svatého* (vycházel v období 1784 až 1802), františkán **Valentin VODNIK** (1758–1819) sepsal první slovinsky psanou *Mluvnici neboli Gramatiku pro základní školy* (Pismenost ali Gramatika za perve šole, 1811) a založil první slovinský časopis *Lublaňské noviny* (Lublanske novize, vycházely 1797–1800). Autorem první skutečně vědecky pojaté mluvnice je ovšem až **Jernej KOPITAR** (1780–1844), nejvýznamnější osobnost slovinské jazykovědy první poloviny 19. století a přední slavista své doby, současník a vědecký kolega **Josefa Dobrovského**

a Pavla Josefa Šafaříka. Ve své *Mluvnici jazyka slovanského v Kraňsku, Korutanech a Štýrsku* (Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, 1808 v Lublani) mj. navrhoval jednoduchý grafický systém slovanské latinky, která by po doplnění chybějících liter vyhovovala záměru mít za každý foném jeden grafém. Názorů na podobu slovinského pravopisu bylo v první třetině 19. století více, tzv. pravopisná válka ale patří už do následujícího období, které se tradičně, byť ne zcela přesně nazývá národní obrození.